

Монголын Ноос Ноолуурын Холбоо

Монгол-Германы “Олон Улсын Худалдааны Бодлого/ДХБ” төсөл

Ноос, ноолуур, тэмээний ноосны үйлдвэрлэл, боловсруулалтын судалгаа

Боловсруулсан: **Г.Ёндонсамбуу**

/МННХ-ны тэргүүн, док.проф/

Д.Алтанцэцэг

/МННХ-ны гүйцэтгэх захирал/

**Улаанбаатар хот
2003 он**

Агуулга

	хуудас
<u>Нэг.</u> Монгол Улсын мал сүргийн тоо толгой, түүхий эдийн нөөц	
1.1. Малын тоо,толгой	1
1.2. Ноос, ноолууран түүхий эдийн нөөц	1
	/-хөгжлийн бүсээр, -Завхан -Дархан Уул аймгаар/
<u>Хоёр.</u> Түүхий эдийн чанар, ашиглалт.	
2.1. Ноос, ноолууран түүхий эдийн чанар	2
2.2. Ашиглалтын өнөөгийн байдал	6
<u>Гурав.</u>Ноос, ноолуур, тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэл	
<u>3.1. Ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэл</u>	
3.1.1. Ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэлийн суурь тавигдсан нь	6
3.1.2. Ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэлийн ололт, хүндрэл, бэрхшээл, дүгнэлт	8
3.1.3. Цаашдын хөгжлийн чиг хандлага	10
<u>3.2.Ноос боловсруулах үйлдвэрлэл</u>	
3.2.1. Ноос боловсруулах үйлдвэрлэлийн суурь тавигдсан нь	12
3.2.2. Ноос боловсруулах үйлдвэрлэлийн ололт, хүндрэл, бэрхшээл, дүгнэлт	13
3.2.3. Цаашдын хөгжлийн чиг хандлага	16
<u>3.3. Тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэл</u>	
3.3.1. Унгас боловсруулах үйлдвэрлэлийн суурь тавигдсан нь	18
3.3.2. Унгасны чанар, боловсруулах технологид гарч буй хүндрэл бэрхшээл, дүгнэлт	18
3.3.3. Цаашдын хөгжлийн чиг хандлага	21
<u>Дөрөв.</u>Ноос, ноолууран бүтээгдэхүүний экспорт, хэмжээ, бүтэц, үнэ ханш	
4.1. Монголын ноолуурын экспорт ба боломж	22
4.2. Нэхмэлийн салбарын экспорт	25
4.3. Гадаад, дотоод зах зээлийн үнэ ханш	25
<u>Тав.</u> Дархан Уул , Завхан аймгуудын үйлдвэрлэлийн боломж	
5.1. Дархан Уул аймаг	26
5.2. Завхан аймаг	27
<u>Зургаа.</u> Хавсралтууд	30
<u>Долоо.</u> Судалгаанд ашигласан материал эх сурвалж.	52

Шуудангийн хаяг: Улаанбаатар 36, хайрцаг: 456

Утас: 976-11-342950

Факс: 976-11-343033

E-mail: Eermel@magicnet.mn, Altantsetseg@yahoo.com, Tsatsral_U@yahoo.com

Нэг. Монгол Улсын мал сүргийн тоо толгой, түүхий эдийн нөөц

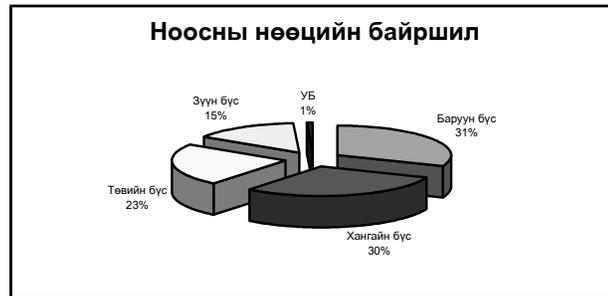
1.1. Монгол Улсын малын тоо, толгой

Манай улсад 2002 оны байдлаар нийт 23,7 сая толгой мал тоологдсоноос хонь 10,5 сая, ямаа 9,1 сая, тэмээ 252,2 мянга, адуу 1,9 сая, үхэр 1,8 сая толгой тус тус тоологдсон. Энэ нь хамгийн их мал тоологдсон 1998 онтой харьцуулахад нийт малын тоо 9,2 саяар буурсан үзүүлэлттэй байна. Үүнээс ямаа 2 сая, хонь 4,2 саяар хоргодсон нь 1999-2002 онуудад жил дарааллан болсон зуд, ган гачиг, мөн малын гоц халдварт шүлхий өвчин гарсантай холбоотой юм. Нийт малын тоог /хавсралт №1-д/

1993-2000 онуудад ноолуурын нийлүүлэлт буюу нөөц нь 1500 байснаа хоёр дахин нэмэгдэж 3000 гаруй тонн болсон. Ямааны тоо толгой 6,1 саяас 11,0 сая болж өссөн. Ийнхүү чанараас тоон үзүүлэлтийг илүүтэйд үзсэнээр сүргийн дотор эзлэх нас бие гүйцсэн бүдүүн ямааны тоо 30 хувьд хүрч ноолуурын чанарт нөлөөлөөд зогсохгүй бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэх аюулд хүрсэн байна. Завхан, Дархан Уул аймгийн хонь, ямаа, тэмээний тоо,толгойг /хавсралт№2/-д үзүүлэв.

1.2.Ноос, ноолууран түүхий эдийн нөөц

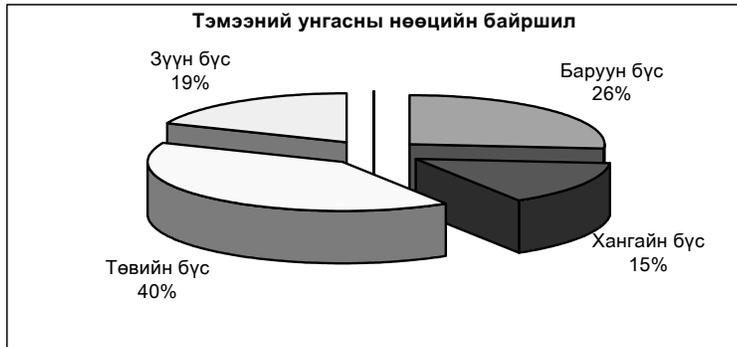
Зураг №1. Ноосны нөөцийн байршлыг хөгжлийн бүсээр авч үзвэл:

Зураг № 2. Ноолуурын нөөцийн байршлыг хөгжлийн бүсээр авч үзвэл:

Зураг № 3. Тэмээний унгасны нөөцийн байршилг хөгжлийн бүсээр авч үзвэл:

Нийт хонь, ямаа, тэмээний тоо, ноос, ноолууран түүхий эдийн нөөцийн хэмжээг /хавсралт №3/, /хавсралт №4/-д, /хавсралт № 5/-д үзүүлэв.

Хоёр.Түүхий эдийн чанар, ашиглалт

2.1. Ноос, ноолууран түүхий эдийн чанар

А.Ноолуур

Манай улсад үржүүлж байгаа ямаан сүргийн бүтцийг үүлдэр омгоор авч үзвэл:

Омог :Буурал

Баяндэлгэр

Эрчим

Өлгийн улаан

Залаа жинстийн цагаан

Дээрх омог үүлдрийн ямааны ноолуурын чанарын гол үзүүлэлтийг /Хавсралт №6/-д үзүүлэв.

Үүлдэр: Монгол

Говь Гурван сайхан

Уулын бор

Өнжүүл

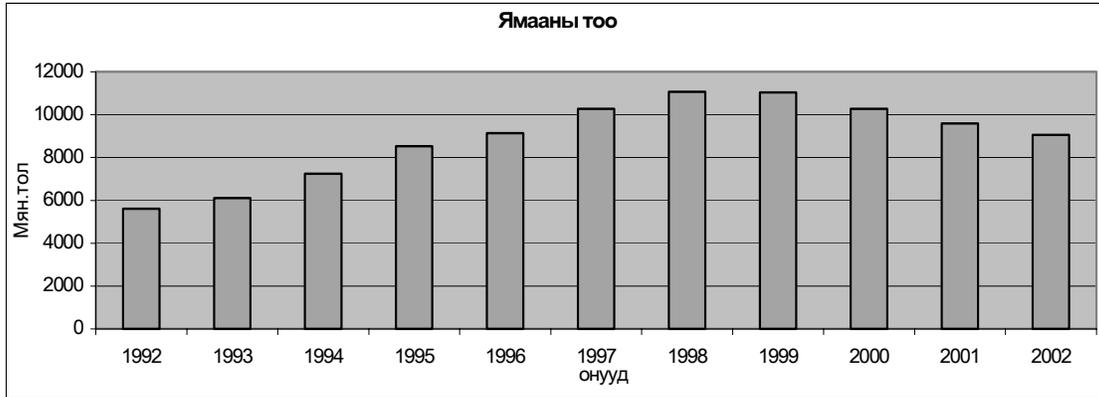
Дэлхийд ноолуурын чанараараа Хятад нэгдүгээрт, Монгол хоёрдугаарт ордог.

Хятад Монгол ноолуурын чанарын гол үзүүлэлтийг харьцуулбал:

	Дундаж микрон	Урт	Өнгө
Хятад ноолуур	13,5- 14,5	33-35 мм	Цагаан, цайвар
Монгол ноолуур	15,5-16,0	38-43 мм	Цайвар, бараан

Голчийн нарийн /микрон/, өнгөөрөө Хятад ноолуур Монгол ноолуураас давуутай ч ширхэгтийн уртаараа Монгол ноолуур урт юм. Урт нь их байх тусам ээрэгдэх чадвар нь сайжирдагаараар ээрмэлийн технологийн гол үзүүлэлт болдог.

Сүүлийн үед ноолуурын эрдэмтэд мэргэжилтнүүд болон мэргэжлийн байгууллагуудын тавьж байгаа гол асуудал бол ноолуурын чанар юм. Манай улсын ямаан сүргийн тоо хэдийгээр 1990-ээд онтой харьцуулахад 2 дахин өссөн хэдий ч ноолуурын голч нь жил ирэх тусам бүдүүрч байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Монгол ямааны ноолуур 20-иод жилийн өмнө 14,5 микрон байсан нь өнөөдөр 15,5-16,5 микрон болоод байна. Сүүлийн 10-аад жил ноолуурын голч 2,0-1,5 микроноор бүдүүрсэн байна.

Жишээ болгож Говь ХК-ний хүлээн авсан түүхий эдийн дундаж голчийг үзүүлэв.

Он	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Голчийн дундаж /мкм/	15,4	15,5	16,0	16,2	16,1	16,6	16,7	17,0	17,4	17,1

Ноолуурын голч ингэж муудаж байгааг эрдэмтэд тайбарлахдаа:

1. Ноолуурын гарц өндөр, микрон бүдүүнтэй Говь Гурван сайхан, Уулын бор үүлдэр тэдгээрийн эрлийзийн тоо ихэссэн. Судалгаанаас харахад нийт хээлтэгч ямааны 37,1 хувийн эдгээр үүлдэр, тэдгээрийн эрлийз эзэлж байна.
2. Нас гүйцсэн эр ямааны тоо эрс өссөн. Хамгийн олон ямаа тоологдсон 1998 оныхыг 1990 оныхтой харьцуулахад энэ тоо нь 5 дахин өсчээ. / МAAЭШХ-ийн доктор Ё.Загдсүрэн. Б.Мандах нарын хийсэн судалгаанаас/

Монгол ноолуурын энэхүү чанарын бууралт үнэнд бас сөргөөр нөлөөлөх боллоо. Ноолуурын бэлтгэл, чанараа Хятад, Монголын дараа ордог Иран Афган улсуудын ноолуур нь кашгора ангилалд багтдаг бөгөөд голч нь 17,0-19,0 микронтой байдаг. Иран Афганы самнасан ноолуурын үнэ нь 2001 он хүртэл Монгол самнасан ноолуураас кг тутамд 20 ам.доллороос бага байсан. Гэтэл 2002 оны 4 сараас эхлэн 1-3 ам долларын зөрүүтэй болж, 2001 оны 11, 12 саруудад илүү үнээр борлогдох болж манай ноолууртай ижил үнэлэгдэх боллоо.

Дэлхийн стандартаас үзэхэд ноолуур нь 17,5 микроноос хэтрэх ёсгүй. Хэрэв энэ хэмжээнээс илүү гарах юм бол кашгора ангилалд багтах бөгөөд үнэ нь ноолуурын дөрөвний нэгтэй тэнцэнэ гэсэн үг. Афган, Монгол ноолуурын үнийн судалгааны графикайг /Хавсралт №7/- д үзүүлэв.

Б. Ноос

Монгол улсад жилд дунджаар 15-16,0 мянган тонн хонины бохир ноос бэлтгэгддэг. Эдгээр ноосны 93,0-95,0 орчим хувь нь бүдүүн (coarse wool), бүдүүвтэр (semicoarse wool) ноос эзэлдэг. Бэлтгэлийн ноосыг нийтэд нь 4 бүсэд хуваан авч үздэг. Энэ 4 бүсээс баруун, төвийн бүсэд бүх бэлтгэлийн бохир ноосны 80,0 гаруй хувь нь ноогддог ба чанарын хувьд ч хамгийн сайн ноос нь энэ хоёр бүсэд байдаг. Бүдүүвтэр болон нарийн, нарийвтар ноос бэлтгэх нөөцийн хэмжээг бэлтгэлийн бүсээр /хавсралт № 8/-д үзүүлэв.

Монгол улсад бэлтгэгдэж байгаа ноосноос технологийн шинж чанараараа хамгийн өндөр үзүүлэлттэй, Хятад наймаачид болон бусад хэрэглэгчдийн өрсөлдөж авдаг нь бүдүүвтэр, бүдүүний I зэргийн ноос байдаг.

Ноос бэлтгэлийн баруун бүс:

Монголын хамгийн сайн чанарын ноосыг бэлтгэдэг бүс. Энд бэлтгэгдэж байгаа хонины ноосны 50 гаруй хувьд бүдүүвтэрийн I, II зэрэг. Монгол хонины 1-р зэргийн ноос байдаг. Энэ бүсэд багтдаг Говь Алтай, Завхан, Увс аймаг гэхэд л жилд 1000 аас дээш тонн /аймаг тус бүр/ бэлтгэдэг.

Ноос бэлтгэлийн төвийн бүс:

Баруун бүсээс арай доогуур чанарын ноостой. Гэхдээ эдгээрийн дотроос Хөвсгөл, Баянхонгор, Өвөрхангай аймаг тус бүр жилд дунджаар мөн л 1000 аас дээш тонн сайн чанарын ноос бэлтгэдэг.

Бүдүүвтэр ноосны бэлтгэлийн хэмжээг тусад нь авч үзвэл аймгуудаас хамгийн сайн, олон тонн ноос бэлтгэдэг нь Говь Алтай, Баянхонгор аймаг. Энэ аймгууд жилд дунджаар 150,-200,0 тн ноос тус бүрдээ бэлтгэдэг.

Чанар нь хэдийгээр өндөр биш ч гэсэн Архангай, Төв, Дундговь аймгууд/ аймаг тус бүр / мөн л жилд дунджаар 1000-с дээш тонн бэлтгэдэг.

Монголд бэлтгэгдэж байгаа хонины ноосны чанарын тухай ерөнхий тойм

Монгол хонины ноос нь бүтцээрээ жигд бус ноосонд ордог бөгөөд 4 төрлөөс: ноолуур /downy/, засврын үс /medium hair/, бүдүүн сор үс /coarse hair/, үхмэл үс /dead hair/-ээс бүрдэг. Үйлдвэрлэлд ийм төрлийн ноосны чанарыг тогтоохдоо заавал нарийн /мкм-ээр/, ноолуур /хялгас/ агууламж /%-иар/ хоёрыг нь авч үзэж бүдүүвтэрийн 1 ба 2 зэрэг, Монгол хонины 1,2, ба 3-р зэрэг гэж тус тус чанарын зэрэг, дугаар тогтоож мөрддөг. Гадаад, дотоодын худалдан авагчид Монгол хонины ноосны ширхэгийн уртын талаар ямар нэгэн асуудал гаргадаггүй бөгөөд гагцхүү хялгас /сор үс/ болон тослог, хогт хольцын талаар л гомдол, хэл яриа их гардаг онцлогтой.

В.Тэмээний унгас

Манай орны тэмээний ноос бэлтгэлийг тэмээний байршил, тоо, ноосны чанар, шинжийг харгалзан 4 бүсэд хуваана.

1. Баруун бүс : Баян Өлгий, Баян хонгор, Говь Алтай, Завхан Увс, Ховд аймгууд улсын тэмээний унгасны 39,2 хувь, унгасны өнгө цайвар, улбар шаргал, цагаан, ноолуур ихтэй, ширхэг нь нарийн байдаг.
2. Төвий бүс: Өвөрхангай, Архангай, Булган, Төв, Сэлэнгэ, Хөвсгөл, аймгууд бүх ноосны 8,4 хувь улаан, хар хүрэн, ноолуур багатай байдаг.
3. Өмнөд бүс: Дорноговь, Дундговь, Өмнөговь аймгууд бүх ноосны 44,6 хувь, тэмээ нь улаан, хар хүрэн зүстэй, унгас, ноолуур багатай, бүдүүн сор үстэй байдаг.
4. Зүүн бүс: Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий аймгууд бүх ноосны 7,8 хувь тэмээ нь холимог өнгөтэй, сор нь дундаж үзүүлэлттэй.

Тэмээний унгасны ангилал

Тэмээний унгасыг дараахь байдлаар ангилна.

Анги	Ангийн нэр	Унгасны тодорхойлолт
Нэгдүгээр	Ботго торомны зөөлөн унгас	Унгас нь зөөлөн, ноолуур ихтэй, нарийн туг үстэй, ноолуур, завсрын үс, нарийн сор үснээс тогтоно.
Хоёрдугаар	Биеийн бүдүүн ноос	Унгас нь бүдүүн, ширүүн, урт 1-ээс бага ноолууртай хуурай үстэй байна. Янз бүрийн нас, хүйсний тэмээний дал, бөөр, хажуу, гуяны ноос багтана.
Гуравдугаар	Өвдөг, зогдор	Тэмээний хүзүү, хоолой, шил, өвдөгний ноос урт туг үстэй, ноолуур бага, нарийн бүдүүнурт сор үстэй
Дөрөвдүгээр	Даахь ноос	Унгасны ширхгүүд хоорондоо бага хэмжээгээр барьцалдсан жижиг хэсэг ноосыг даахинд тооцно

Тайлбар: Тэмээний унгас даахирах чанараар муу байх онцлог шинжтэй учир дөрөвдүгээр ангийн унгас ховор тохиолдоно.

Тэмээний биеийн үндсэн хэсгийн унгасыг өнгөөр нь цагаан, цайвар, шар өнгийн гэж ангилна. Үүнд:

Цагаан: Ноолуур, туг үс нь цагаан шаргал туяатай байна.

Цайвар :Ноолуур, туг үс нь цайвар шар өнгөтэй, өөр өнгийн туяагүй байна.

Өнгийн : Бор, хар, хүрэн улаан, улаан шаргал зэрэг янз бүрийн өнгөтэй байна.

2.2.Түүхий эдийн ашиглалтын өнөөгийн байдал.

Ноолууран түүхий эдийн ашиглалт

№	Үзүүлэлт	1998	1999	2000	2001	2002
1	Нийт бэлтгэх ноолуурын хэмжээ /тн/	3282.4	3000	3266	2800	2400
2	Үйлдвэрүүдэд авч бэлтгэсэн /тн/	2552.7	1561	927	2145	1215
3	Гаалиар татвартай гарсан /тн/	16.2	749.2	714	24.9	59
4	Зөрүү тн /1-2-3/	713.5	689.8	1625	630.1	1126

Ноосон түүхий эдийн ашиглалт

№	Үзүүлэлт	1998	1999	2000	2001	2002
1	Нийт бэлтгэх ноолуурын хэмжээ /тн/	18300	17300	16000	14300	12600
2	Үйлдвэрүүдэд авч бэлтгэсэн /тн/	4020	5610	5940	5200	4000
3	Гаалиар татвартай гарсан /тн/	5421.5	8684.4	5216.3	10480.8	6634.7
4	Зөрүү тн /1-2-3/	8858.5	3005.6	4843.7	-1380.8	1965.3

Гурав.Ноос, ноолуур, тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэл

3.1. Ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэл

3.1.1. Ноолуур боловсруулах машинт үйлдвэрлэлийн суурь тавигдсан нь

Монгол улс ямааны болон тэмээний ноолууран түүхий эдийн нөөцөөр дэлхийд тэргүүлэх байрны нэгд зүй ёсоор ордог байсан хэдий ч түүнийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулах асуудал хонины ноосыг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулж эхэлсэнээр даруй 40-өөд жилийн хойно буюу 1970-аад оны дунд үеэс тавигдаж эхлэсэн түүхтэй. НҮБийн

“Юнидо”-гийн тусламжтайгаар Япон улсаас нийлүүлсэн, дэлхийн тэргүүний техникээр өвч тоноглогдсон, гүн боловсруулалт хийх иж бүрдэл дамжлагатай туршилтын жижиг үйлдвэр 1976 онд ашиглалтад орсоноор Монгол улсад ноолууран түүхий эдийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулах үйлдвэрийн суурь тавигдсан юм.

Япон улсын засгийн газраас олгосон хөрөнгөөр жилд 100-аад тонн ямааны ноолуур, 200-аад тонн тэмээний унгас боловсруулж 68 тонн бөмбөгөн ноолуур, 120-иод тонн ээрмэл, 400 гаруй мянган ширхэг сүлжмэл, 120 гаруй мянган метр хөнжил, драп үйлдвэрлэх хүчин чадалтай томоохон үйлдвэр болох “Говь” комбинатыг барьж байгуулан 1980 онд иж бүрнээр нь ашиглалтад оруулсан билээ. Дэлхийн ноолуурын салбарт бий болсон хамгийн сүүлийн үеийн тэргүүний техник, технологи бүхий “Говь” комбинатын “Монголд үйлдвэрлэв” шошготой ноолууран бүтээгдэхүүн нь 5-н тивийн өргөн олон хэрэглэгчдэд хэдийнээ танил болж монгол улсынхаа нэрийн хуудас болсоор өдийг хүрч ирсэн. Говь комбинат нь монгол улсын экспортод, улсын сан хөмрөгт олон арван сая ам, долларын хувьд хандив оруулдаг монгол улсын томоохон аж ахуйн нэгж юм.

Монгол улсын ямааны болон тэмээний ноолуур боловсруулах анхны үйлдвэр болох туршилтын үйлдвэр, Говь комбинат нь ингэж үйл ажиллагаагаа амжилттай эхлэж цаашид бусад үйлдвэрүүд бий болж эрчимтэй хөгжих бодит бааз нь бүрэлдэж байсан хэдий ч тэр үеийн үзэл суртлын хаалтаас шалтгаалан 1990 он хүртэлх хугацаанд энэ салбарт ямар нэгэн өөрчлөлт, шинэчлэл явагдаагүй, зогсонги байдалд орсон байсан.

Ямааны болон тэмээний ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэлийн 1990 оны нийт экспортын бүтээгдэхүүний тоо, хэмжээг /хавсралт № 9/- д үзүүлэв.

Ноолуур боловсруулах салбар нь анхнаасаа экспортын зориулалттай 3 дахь оронд экспортлох бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, удирдах ажилтнууд нь чөлөөт зах зээл дээр ажиллах дадлага, туршлагатай болсон байсан учир улс орноороо бүхэлдээ зах зээлд шилжсэн өнгөрсөн 10 гаруй жилд үйлдвэрлэл нь хэвийн, тогтвортой ажилласан, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалт, ялангуяа, анхан шатны боловсруулалтын үйлдвэрлэлд, харьцангуй ихээр орж ирсэн ганц салбар бол ноолуур боловсруулах салбар юм.

Энэ хугацаанд монголын ноолуур боловсруулах салбарын суурь болж байсан “Туршилтын үйлдвэр” дэлхийд тэргүүн зэрэгт тооцогддог. Итали улсын техник, технологиор өвч тоноглогдсон “Буян” компани болон өргөжиж үйлдвэрлэлийн хүчин чадал нь 5 дахин нэмэгдэж Монголын нэг томоохон компанийн нэг боллоо. Түүнчлэн АНУ, Итали улсын хөрөнгө оруулалттай “Монгол-Амикал”, “Кашмир файн ази”, Англи улсын хөрөнгө оруулалттай “Монфорте”, Японы хөрөнгө оруулалттай “Туул кашмир” ХХК зэрэг олон арван үйлдвэр, цех байгуулагдаж үйл ажиллагаа амжилттай явуулдаг боллоо. Өөрөөр хэлбэл 1990 онд ноолуур боловсруулах салбарт ердөө л “Туршилтын үйлдвэр”, “Говь” комбинат хоёр байсан бол 2003 оны байдлаар 450 гаруйд хүрч анхан шатны боловсруулалт хийх (самнасан ноолуур гаргах) үйлдвэрлэлийн хүчин чадал монголд бэлтгэгдэж байгаа бүх ноолууран түүхий эдийнхээ нөөцөөс 1,6 дахин их, гүн боловсруулалт хийж бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүчин чадал түүхий эдийнхээ нөөцийн 60 хувьд хүрээд байгаа болно. 2003 оны байдлаар ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт ажиллаж байгаа үйлдвэрийн хүчин чадлыг /хавсралт №10/-д үзүүлэв.

Эдгээр үйлдвэр, компанийн 10 гаруй хувьд ноолууран түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийдэг, Хятад улсын хөрөнгө оруулалттай, жижиг цехүүд юм. Үүний зэрэгцээгээр Хятадын хөрөнгө оруулалттай сүлжмэлийн үйлдвэрүүд олноор байгуулагдаж ашиглалтад орлоо. Эдээр үйлдвэрүүд нь гадаадаас ээрмэл (утас) оруулж ирэн монголд сүлмэл хувцас болгоод, “MADE IN

MONGOLIA” шошготойгоор АНУ-д экспортлох үйл ажиллагаа явуулдаг онцлогтой үйлдвэрүүд юм. Эд АНУ-аас монгол улсад олгосон “КВОТ” –ыг ашиглах зорилготой хэдий ч олон хүнийг ажлын байртай болгосноороо улсын төсөв, экспортод нэмэр хандив оруулдагаараа ач холбогдолтой. 2003 оны байдлаар монголд үйл ажиллагаа явуулж байгаа сүлжмэлийн үйлдвэрүүдийн нэр, хүчин чадлыг хавсралт № 10-аас харна уу. Дээр дурьдсан хөрөнгө оруулалтын үр дүнд монголын ноолуур боловсруулах салбарын бүтцэд өөрчлөлт орж 2003 оны байдлаар боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жин 48,8 хувьд хүрсэн байна.

3.1.2.Ноолуур боловсруулах салбарт бий болсон хүндрэл, бэрхшээл

1.Ноолуур боловсруулах салбарын үйлдвэрлэл хэдийгээр ингэж эрчимтэй хөгжиж, хүчин чадал нь нэмэгдэж байгаа ч уг үйлдвэрүүдийн гол бүтээгдэхүүн болох самнасан ноолуурын гадаад зах зээлийн үнэ, ялангуяа 9-р сарын 11-нээс хойшхи хугацаанд байнга унасаар өнөөдрийн байдлаар ердөө л нэг килограммын үнэ нь 42-45,0 ам . долларт тулж ирээд байна. Энэ үнийг самнасан ноолуурын 1 кг –ийн үнэ 90-100 ам долларт хүрээд байсан. 1998-1999 онтой харьцуулахад 2,5 дахин бага байгаа юм. Гадаад зах зээлийн үнийн уналтаас шалтгаалан монголд үйл ажиллагаа явуулж байгаа гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалттай үйлдвэр, компаниуд үндсэндээ алдагдалд орж эдийн засгийн хувьд нэн хүнд байдалд ороод байна.

2.Монголд үржүүлж байгаа нийт ямаан сүргийн 90 гаруй хувь нь бараан өнгөтэй, тэмээн сүргийн ердөө л 1,2 хувь нь цагаан өнгөтэй. Ямааны ноолуурын ширхэг сүүлийн жилүүдэд 1,0-1,5 микрометрээр бүдүүрсэн, бүтцэд нь завсрын үс үзэгдэх төдий байдаг байснаас одоо нилээд хувийг эзлэх болсон, Тэмээний унгас нь 3 төрлийн үснээс (ноолуур, завсрын үс, сор үс) бүтдэг, сүүлийн жилүүдэд завсрын үсний эзлэх хувийн жин нэмэгдэх хандлагатай байгаа зэрэг түүхий эдийн чанарыг муутгасан өөрчлөлтүүд бий болж байна. Энэ бүх өөрчлөлтүүд нь үйлдвэрлэлийн технологид хүндрэл учруулаад зогсохгүй самнасан ноолуурын гадаад зах зээлийн үнэд сөрөг үзүүлдэг. Үүнээс шалтаалсан үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн орлого буурдаг. Жишээлбэл монголын самнасан (ямааны) ноолуурын нэг килограммын гадаад зах зээлийн үнэ хятадынхаас 10-20 ам доллараар бага байдаг. Эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд гүйцэтгэн боловсруулах технологи харьцангуй дутагдалтай байна.

3.Үйлдвэрлэн гаргаж байгаа ноолууран бүтээгдэхүүний хэлбэрээ хадгалах чадвар доогуур, эдэлгээний явцад “ Бүрзийлт” их амархан үүсдэг, жин ихтэй, загвар зохион бүтээлт, дизайнаараа харьцангуй доогуур түвшинд байдаг зэрэг хэрэглээний хэд хэдэн үзүүлэлтээр дэлхийд тэргүүний орны ижил төрлийн бүтээгдэхүүнтэй зах зээл дээр өрсөлдөхөд ялах магадлал багасч байдаг. Үүнээс шалтгаалан үнэ хямдрах, зах зээл дээр байр сууриа эзлэхэд хүндрэл үүсдэг. Харин тэмээний ноолууран бүтээгдэхүүний хувд олон улс орны хэрэглэгчдэд танил болж чаддаггүй учраас зах зээл нь ихээхэн хязгаарлагдмал байдалтай байсаар байна.

4.Монголд үйлдвэрлэж байгаа ноолууран бүтээгдэхүүн нь дэлхийн худалдааны сүлжээнд өнөөдрийг хүртэл багтаж орж чадалгүй байгаагаас заавал зуучлагчдаар дамжин гадаад зах зээл дээр гарч байна. Энэ нь монголын ноолууран бүтээгдэхүүн хямд зарагдах, улмаар үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн орлого харьцангуйгээр муу байх нэг нөхцлийг бүрдүүлдэг.

5.Монголд үйл ажиллагаа явуулж байгаа гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалттай үйлдвэрүүд эргэлтийн хөрөнгө дутмагаас түүхий эдийн зах зээлээс шаардлагатай түүхий эдээ бүрэн олж авч чадахгүй, үүнээсээ шалтгаалан улирлын байдалтай хүнд нөхцөлд ажиллаж байна. Энэ нь компани, үйлдвэрүүд бүтээгдэхүүнээ харьцангуй хямд зарснаас хуримтлал бий болгож чадаагүйтэй, Монголын арилжааны банкуудын зээлийн хүү дэлхийн аль ч орноос өндөр, эргэн төлөгдөх хугацаа нь богино, төр, засгаасаа санхүүгийн дэмжлэг авсан хятадын наймаачид, зах зээл дээрх түүхий эдийн үнийг хийсвэрээр өсгөдөг /үйлдвэрүүд авч чадахгүй болтол нь/ зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна.

6.Хятадын наймаачид, тэдний гар хөл бологч ченжүүд түүхий эдийн зах дээрх, түүнчлэн хил, гааль дээрх эмх, замбараагүй, зохион байгуулалтгүй байдлыг овжин ашиглаж /хуйвалдаж/ өндөр үнээр авсан бохир ноолуураа ямар нэгэн татвар төлөлгүйгээр хятад руу экспортод гаргаж байна. Судалгаанаас харахад жил бүр дундачаар 700-1000 тонн бохир ноолуур хил, гаалиар татвар төлөлгүйгээр гарсан мэдээ байдаг. Монголд бэлтгэгдэж байгаа бохир ноолуурын 40-өөд хувь “хуйвалдааны замаар” ингэж хил, гаалиар гарч байгаагаас үйлдвэрлэл түүхий эдээр гачигдах бас нэг бодит нөхцөл бүрэлддэг.

7.Малчны хотонд бэлтгэгдсэн бохир ноолуур үйлдвэрт ирэх хүртлээ олон дамжлагаар дамжиж, дамжлага тус бүр дээр үнэ нэмэгдсээр өнөөдрийн байдлаар нэг килограмм бохир ноолуурын зах зээл дээрх үнэ ойролцоогоор 19-21 ам долларт хэлбэлзэж байна. Самнасан ноолуурын гадаад зах зээл дээрх үнэ 42-45 ам долларт байгаа нөхцөлд энэ нь бас л өндөрт тооцогдоно. Ийм үнээр авсан үйлдвэр эдийн засгийн хувьд мөн л хүнд байдалд орно гэсэн үг.

8.Түүхий эдийн нөөцөөсөө 1,6 дахин их хүчин чадалтай анхан шатны боловсруулалтын үйлдвэрүүд нь түүхий эдийн зах дээр өөр хоорондоо өрсөлдөж / урьд амжиж авахаар / бие биенээ хүнд байдалд оруулдаг. Түүхий эдийн үнэ өсөхөд түлхэц болдог.

9.Үйлдвэр, компанид ажиллагсдын хөдөлмөрийн сахилга бат, ур чадвар, бүтээл харьцангуйгаар доогуур түвшинд байгаа нь үйлдвэрлэлийн эцсийн үр дүнд сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Энэ нь зах зээл дээр өрсөлдөх боломжийг мөн л ямар нэгэн хэлбэрээр бууруулдаг.

Дүгнэлт.

1. Улс орноороо зах зээлд шилжсэн 1990 оноос тогтвортой үйл ажиллагаа явуулж, гадаад дотоодын хөрөнгө оруулалт ихээр орж ирж үйлдвэрлэлийн хүчин чадал нь хурдацтайгаар нэмэгдсэн салбар бол ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар юм. Өнөөдрийн байдлаар монгол улсад бэлтгэж байгаа бүх түүхий эдэд 100 хувь анхан шатны боловсруулалт хийх, 60-аад хувьд нь гүн боловсруулалт хийх хүчин чадал бий болсон байна. Анхан шатны боловсруулалтын бүх үйлдвэрлэлийн 90 гаруй хувь нь зөвхөн БНХАУ-ын хөрөнгө оруулалттай жижиг үйлдвэрүүд байна.
2. Самнасан ноолуурын гадаад зах зээлийн үнийн уналт нь /дээд түвшиндээ хүрсэн 1999-2000 оныхоос 2,0 дахин унасан/ ноолуур боловсруулах салбарын үйлдвэрүүдийг эдийн засгийн хувьд хүнд байдалд оруулсан.

3. Ноолуур боловсруулах салбарт Япон, Итали, Англи, Хятад зэрэг дэлхийн тэргүүний хөгжилтэй орны техник, технологи өргөн нэвтэрсэн тул зах зээлийн ямар ч өндөр шаардлагыг хангах түвшинд хүрсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх бодит нөхцөл бүрдсэн. Тухайлбал, Анхан шатны боловсруулалт хийсэн /самнасан ноолуурын/ ноолуурын чанар дэлхийн түвшинд хүрсэн. Харин бэлэн бүтээгдэхүүний хэлбэрээ хадгалах чадвар, бүрзийлт /шаариглалт/, загвар зохион бүтээлт зэрэг үзүүлэлтээрээ дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадвараар доогуур байна.
4. Дэлхийн худалдааны сүлжээнд өөрийн байр, суурийг эзэлж чадаагүйгээс үйлдвэрлэн гаргаж байгаа бүтээгдэхүүнээ “Зуучлагчаар” дамжуулж борлуулдгаас БНХАУ-ын ижил төрлийн бүтээгдэхүүнээс 10-20 ам. доллароор хямд байдаг. Энэ нь Монголын ноос, ноолуур боловсруулах салбарын эдийн засгийн хүч чадалд сөрөг нөлөө үзүүлдэг.
5. Түүхий эдийн зах дээрх эмх замбараагүй байдал, хил, гааль дээрх мафийн шинжтэй хуйвалдаан Хятадын наймаачид, тэдний гар хөл бологч ченжүүдийг өөгшүүлж үйлдвэрлэл эрхлэгчид тэдэнтэй өрсөлдөж чадахгүй, байнгын ялагдалд орж байна.

3.1.3.Цаашдын хөгжлийн чиг, хандлага

Нэг.Ноолуур боловсруулах салбарын үйлдвэрүүдийн цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох үндэслэл:

1. Эрдэмтэдийн судалгаанаас үзэхэд дэлхийн хүн ам XXI зуунд аль болохоор энгийн хэрэглээнд суралцах эрмэлзэлтэй болно.
2. Ноолууран эдлэл нь хүн амаа дээд буюу дундаас дээш зиндааны амьдралын түвшинтэй хүмүүсийн хэрэглээ байна. Эдгээр хүмүүс нь чанар гэхээсээ өмнө өнгө будаг, загварыг илүү ихээр сонгоно.
3. Ямаан сүргээс олох орлогын үндсэн хэсэг нь цаашдаа ч “ноолуур” байна. Тийм болохоор ямаан сүргийн сөрөг нөлөөллийг үл харгалзан түүний тоо толгойг нэмэгдүүлэх сонирхол малчдад байсаар байна.
4. АНУ болон европын өндөр хөгжилтэй орнууд цаашдаа ч гэсэн анхан шатны боловсруулалтын үйлдвэрүүдийг өөрийн орноос өөр буурай хөгжилтэй, түүхий эдийн баазтай орнуудад байршуулна.
5. Хойд Америк, Канад, Норвеги, Финлянд, Швед, Орос зэрэг чийглэг, сэрүүн уур амьсгалтай орны иргэд “натураль” түүхий эдээр, түүний дотор ноолуураар үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн амьдрал ахуйдаа хэрэглэх нь харьцангуйгаар ихсэнэ.
6. Ноолууран бэлэн бүтээгдэхүүн нь харьцангуйгаар нэмүү өртөг өндөртэй байдаг тул дэлхийн аль ч улс оронд тээвэрлэж борлуулахад зардал өндөрсөхөөс ямар нэгэн сөрөг нөлөөлөл гарахгүй.
7. Ноолууран бүтээгдэхүүн нь дэлхийн олон оронд тархаж худалдан авагчдад хэдийнээ танил болсон бүтээгдэхүүн учир энэ байдлаа цаашид баттай хадгалж чадна.

Хоёр. Хөгжлийн чиг хандлага:

1. Анхан шатны боловсруулалтын үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэхгүй нэг түвшинд тогтвортой байлгана. Гэхдээ байгаль орчинд хоргүй технологийг нэвтрүүлэхийг урьдал болгох.
2. Монголд бэлтгэгдэж байгаа бүх төрлийн ноолууран түүхий эдээр “Ээрмэл” үйлдвэрлэх хүчин чадлыг 2 үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ.

I үе шат 2015 онд багтааж

II үе шат 2025 онд багтааж

Энэхүү арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр хөдөө сууринд байгуулагдсан “Сүлжих” үйлдвэрлэлүүдийг ээрмэлээр хангана. Ингэснээр хот хөдөөг холбосон сүлжээ бий болно. Энэ арга хэмжээнд Японы Засгийн газраас олгох 2 үе шаттай зээлийг ашиглана.

3. Монгол ямааны өнгийг “Цагаан”, ноолуурын ширхэгийг “Нарийн” болгоход чиглэгдсэн удирдлага зохион байгуулалт, үржил селекцийн ажлыг үе шаттайгаар зохион байгуулах.
4. Нэхмэл, сүлжмэл бүтээгдэхүүний хэрэглээний шинж чанарыг дэлхийн тэргүүний хөгжилтэй улс орнуудын дундаж түвшинд хүргэж “Олон улсын худалдааны тэмдэгтэй” болгох арга хэмжээг авах.
5. Монголын ноолууран бүтээгдэхүүнийг “Зуучлагчгүйгээр” шууд Европын болон АНУ-ын зах зээл дээр гарах боломжийг бүрдүүлэх.
6. Ноолууран нэхмэл болон сүлжмэл бүтээгдэхүүнийг гүйцэтгэн боловсруулах, загвар зохион бүтээлтийг боловсронгуй болгоход чиглэгдсэн техник, технологийн холбогдолтой асуудлуудыг болон энэ чиглэлээр ажиллах боловсон хүчин бэлтгэх, асуудлуудыг төвлөрсөн журмаар шийдвэрлэх.
7. Хүн амын болон ченжүүдийн дунд ноолууран түүхий эдийг бохироор нь ямар нэгэн хуйвалдааны замаар экспортлох сонирхол нэмэгдэж байгааг таслан зогсоож үйлдвэрлэлийг түүхий эдээр найдвартай хангах боломжийг бүрдүүлэх.
8. ОХУ, БНХАУ-тай хамтран ажиллаж ноолууран бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэх, гааль тарифын хөнгөлөлтийг харилцан бие биедээ олгох асуудлыг шийдвэрлэх.
9. Дэлхийн ноолууран бүтээгдэхүүний зах дээр Хятад улс үнийн хямдарлаар, Итали улс загвараар тэргүүлэх түвшинд оролцож байна. Тэгвэл Монгол улс “цэвэр ноолуур” нэрээр дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөж орон зайгаа эзлэхийн төлөө ажиллах.
10. “Бөөний худалдааны сүлжээ” төслийн хүрээнд түүхий эдийн “Биржийг” зохион байгуулж байнгын ажиллагаатай болгох
11. Ноос, ноолуурын үйлдвэрүүдийн нэгдсэн төвлөмжийг байгуулж хил, гааль дээр үйлдвэрлэл хооронд гарсан чанарын зөрчлийг шинжлэх ухааны үндэстэй зөв шийдвэрлэдэг болох.

12. ХБНГУ-аас хэрэгжүүлж байгаа “2+2” төслийн үр дүнгээр бий болсон Монгол ямааны ноолуурын бусдаас ялгагдах онцлогийг товойлгон дэлхийн бусад орнуудад өргөн сурталчилж ноолууран түүхий эд, түүгээр үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний шинжийг бүрдүүлнэ. Дэлхийн зах зээл дээр эзлэх орон зайгаа өргөжүүлэх зэрэг арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх шаардлага ноолуурын салбарын өмнө эн тэргүүнд тавигдаж байна.

3.2. Ноосны салбарын үйлдвэрлэл.

3.2.1. Ноос боловсруулах үйлдвэрлэлийн суурь тавигдсан нь

ЗХУ-тай байгуулсан гэрээ, хэлэлцээрийн үндсэн дээр Монгол улсын анхны машинт үйлдвэрлэл – Хатгал хотын ноос угаах үйлдвэрийг 1931-1933 онд барьж ашиглалтанд оруулжээ.

Хөдөө орон нутагт ноос угаах үйлдвэр баригдаж эхэлсэнтэй зэрэгцэж Улаанбаатар хотод өөрсдөө арьс шир, ноос боловсруулах үйлдвэрүүд, цахилгаан станц, нийгэм ахуй, орон сууцны барилга байгууламж бүхий 10 –аад нэгжийг багтаасан аж үйлдвэрийн комбинатын цогцолборыг барьж байгуулах ажил өрнөж 1934 онд 3 дугаар сард иж бүрнээр нь ашиглалтанд оруулжээ.

Аж үйлдвэрийн комбинатын бүрэлдэхүүнд жилд нэг ээлжээр ажиллахад 100,0 мян метр цэмбэ, 200 тонн эсгий тус тус үйлдвэрлэх хүчин чадалтай цэмбэ, эсгийний үйлдвэрүүд багтсан юм. Хатгал хотын ноос угаах үйлдвэр, Улаанбаатар хотын эсгийний үйлдвэр, цэмбэний фабрикаар Монголд хонины ноос боловсруулах машинт үйлдвэрлэлийн суурь, бааз тавигдсан билээ.

Ингэж дэлхийд анхны машинт үйлдвэрлэл Англи улсад үүсч хөгжсөнөөс хойш 250 гаруй жилийн хойно Монголд анхны нь машинт үйлдвэрлэл бий болсон түүхтэй. Өөр нэг сонирхолтой нь гэвэл дэлхийд ч, Монголд ч анхны машинт үйлдвэрлэл нь ноос боловсруулах салбарынх байсан явдал юм.

1930-аад оны эхэнд суурь нь тавигдсан ноос боловсруулах салбарын үйлдвэрлэлийн хамгийн эрчимтэй хөгжлийн үе шат 1970,1980-аад онуудад явагдаж болно. Энэ үед Баян Өлгий аймагт ноос угаах үйлдвэр, Дорнод аймагт ноос угаах үйлдвэр, хивсний комбинат, Эрдэнэт хотод томоохон хүчин чадалтай хивсний комбинат, Улаанбаатар хотод сүлжмэлийн II үйлдвэр, Ээрмэлийн үйлдвэр, эсгий, эсгий гутлын II үйлдвэр, ноос угаах үйлдвэр зэрэг томоохон хүчин чадалтай биеэ даасан үйлдвэрүүд дараалан ашиглалтанд орсноос гадна Улаанбаатар хотын хивс, ноосон нэхмэл, сүлжмэлийн I, үйлдвэрүүд өргөтгөл, шинэчлэлт хийгдэж хүчин чадал нь ихээхэн өсөн нэмэгдсэн юм.

Энэ бүх арга хэмжээний үр дүнд, 1980-аад оны сүүлч гэхэд жилд 10-аад мян. тонн халуун угаалгын ноос, 4,0 мянга гаруй тонн ноосон ээрмэл, 1,3 сая ширхэг гадуур сүлжмэл эдлэл, 850 мян. метр эсгий, 600,0 мян. хос эсгий гутал, 1,9 сая ам. метр хивс үйлдвэрлэх хүчин чадал, өөрөөр хэлбэл Монголд үржүүлж байгаа хонины бүх ноосонд 100 хувь анхан шатны боловсруулалт, 60-аад хувьд нь гүн боловсруулалт хийж бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүчин чадал бий болсон.

3.2.2.Ноос Боловсруулах үйлдвэрлэлийн ололт, хүндрэл, бэрхшээл

Ноос боловсруулах салбарт бий болж байсан эрчимтэй хөгжил, өөрчлөлт, дэвшил удаан үргэлжилж чадалгүйгээр 1990 онтой золгосон билээ. Ноос боловсруулах салбарын үйлдвэрүүдээс уналтын өмнөх үе буюу 1990 онд үйлдвэрлэх нийт бүтээгдэхүүний болон экспортод нийлүүлэхээр төлөвлөж байсан бүтээгдэхүүний тоо, хэмжээг /хавсралт № 11-д/ үзүүлэв. Улс орноороо төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжиж эхэлсэнтэй, өмч хувьчлал явагдаж эхэлсэнтэй зэрэгцэж ноосны салбарын үйлдвэрүүд уналтад орж эхэлсэн. Тэр үед ажиллаж байсан үйлдвэрүүдийн өнөөдрийн ерөнхий байдлыг /хавсралт №12-д/ товч хэлбэрээр үзүүлэв.

Эндээс харахад 1990 оноос өмнөх үед бүрэн хүчин чадлаараа ажиллаж байсан 14 үйлдвэрээс дөнгөж 3 нь дөнгөн данган хүчин чадлынхаа 10 гаруйхан хувьд, Эрдэнэт хивсний комбинатыг хүчин чадлынхаа 40 гаруй хувьд ажиллаж байна.

Зах зээлд шилжсэн өмч хувьчлагдсан жилүүдэд бий болсон үйлдвэрүүдийн энэхүү уналт нь үйлдвэр тус бүр дээр өөр, өөрийн онцлогтой хэдий ч нийтлэг нөлөөлсөн хүчин зүйл хэд хэд байгаа нь илт байдаг.

1. Ноос боловсруулах салбарын үйлдвэрүүд, Улаанбаатарын хивснээс бусад, зөвхөн ЗХУ-ын техник эдийн засгийн тусламжтайгаар байгуулагдсан. Үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг нь өөрөө авах үүрэг хүлээсэн гэрээ, хэлцэлтэй байсан юм. Ийм болохоор үйлдвэрлэсэн нийт бүтээгдэхүүнийхээ 90 гаруй хувийг зөвхөн ЗХУ-д экспортоор нийлүүлдэг байв. ЗХУ задарч Орос улс үүсэн бий болмогц Монгол улсыг эдийн засгийн хувьд дарамтлах, хавчих бодлого баримталж эхэлсэн. Энэ бодлогын илэрхийлэлийн нэг нь Монголоос нийлүүлэх ноосон бүтээгдэхүүнд импортын 40 гаруй хувийн татвар ноогдуулсан явдал юм. Үүнээс шалтгаалан хойд хөршийн зах үндсэндээ хаагдаж Монголын ноос боловсруулах салбарын үйлдвэрүүд сул зогсч хаалгаа барих нэг нөхцөл нь бүрэлдэж эхэлсэн билээ.
2. Хэдийгээр хойд хөршийн зах зээл Монголын ноосон бүтээгдэхүүний хувьд хаагдсан ч гэсэн өмнөд хөршийнх нээлттэй байж нэг хэсэгтээ л үйлдвэрүүд маань ажиллаж байна. Энэ нээлттэй зах зээл мөн л чадалгүй хаагдсан. Энэ нь БНХАУ-ын Засгийн газрын “Монголыг түүхий эд бэлтгэгч орон болгох” бодлогыг Монголын ноосон бүтээгдэхүүнд 30 хүртэл хувийн “импортын” татварыг ноогдуулах шийдвэр гаргасантай холбоотой.
3. Төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн үед үйлдвэрүүд дээрээс баталсан төлөвлөгөөний дагуу үйлдвэрлэлээ явуулж урьдаас зохицуулсан графикаар тухайн зах зээлд бүтээгдэхүүнээ экспортолдог байлаа. Зах зээл дээр өрсөлдөх, зах зээл эрж хайх шаардлага байсангүй зөвхөн үйлдвэрлэх л үүрэгтэй байв. Гэтэл улс орон бүхэлдээ зах зээлийн эдийн засагт шилжиж төлөвлөсөн төлөвлөгөөний зохицуулалт үгүй болж урд, хойд хоёр хөршийн зах зээл хаалттай болмогц гуравдахь, бусад зах зээлийг эрж хайх зайлшгүй шаардлага ноос боловсруулах салбарынханд гэнэт тулгарсан юм. Урьд өмнө зах зээл дээр ажиллаж дадлага, туршлага суугаагүй салбарын удирдлага, менежерүүд гэнэтийн энэхүү шаардлагыг давж чадаагүй, бүгд унасан болно. Өөрөөр хэлбэл ноосны салбарын үйлдвэрүүдийг зах зээл дээр удирдаж ажиллаж чадах боловсон хүчин бэлтгэгдээгүй байсан явдал үйлдвэрүүдийн уналтын нэг үндсийг бүрдүүлсэн.

4. Үйлдвэрлэн гаргаж байсан бүтээгдэхүүний чанар 3 дахь зах зээлийн орны шаардлагын түвшингээс ихээхэн доогуур байсан нь үйлдвэрүүдийн уналтад шийдвэрлэх нөлөөг үзүүлсэн. Хэрэв бүтээгдэхүүний чанар, өнгө үзэмж, сав баглаа боодол нь 3 дахь зах зээлийн шаардлагыг хангаж өрсөлдөх чадвартай байсан бол ноосны салбарын үйлдвэрүүд ийм олноороо уналтад орохгүй, Ямар нэгэн хэмжээгээр ажиллаж л байх байсан. Анх байгуулагдснаасаа хойших 70-аад жилд хөгжихдөө үйлдвэрлэн гаргаж байгаа бүтээгдэхүүний нь чанар дэлхийн тэргүүний орныхоос ямар их хол хоцорсныг мэдэрч түүнийг өөрчлөх талаар өдийг хүртэл олигтой арга хэмжээ аваагүйн гол шалтгаан нь:

а. Нэхмэлийн аж үйлдвэрийн салбарт техник, технологийн хөгжлийн түвшингээрээ ЗХУ нь тэргүүний хөгжилтэй орнуудаас харьцангуй хоцрогдсонд тооцогддог. Хоцрогдсонд тооцогддог орны техник эдийн засгийн тусламжтайгаар байгуулагдсан Монголын ноосны салбарын үйлдвэрүүд нь дэлхийд өрсөлдөх боломж бага бараг бүтэшгүй юм. Энэ нь нөлөөлсөн.

б. Инженер техникийн ажилтануудыг дэлхийн тэрүүний техник, технологитой танилцуулж нүдийг нь нээхийн оронд бүх сургалтыг ЗХУ-аар хязгаарласан нь тэдгээрийн өсөлтөд муугаар нөлөөлсөн. Хэлний боловсролыг зөвхөн орос хэлээр хязгаарлаж байсан нь 3-р дахь зах зээл дээр хурдан гарч байр сууриа бэхжүүлэхэд нь мөн хүндрэл учруулсан.

в. Эрс тэс уур амьсгалтай, жилийн 4 улиралд бэлчээрээр амьдардаг монгол хонины ноос нь нэн өвөрмөц шинж чанартай. Бусад орны хонины ноостой харьцуулахад ширүүн, хугаралттай, хогт хольц ихтэй, нарийн, уртын жигд бус ихтэй байдаг. Монгол хонины ноосны дээрх өвөрмөц шинж чанартай нь нягт уялдуулж түүний зориулалттай тогтоож (ямар ноосоор ямар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд хамгийн тохиромжтой, ашигтай болохыг) чадаагүй өдийг хүрсэн нь бүтээгдэхүүний чанарт сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

г. Нэхмэлийн аж үйлдвэрийн хөгжлөөр дэлхийд тэргүүлдэг Япон, Англи, Итали, Герман, Хятад зэрэг орны туршлагаас харахад тэдний “ Гүйцэтгэн боловсруулах техник, технологийн “ хөгжлийн түвшин, тэнд ажиллаж байгаа инженер техникийн ажилтны дадлага, туршлага монголын ижил төстэй үйлдвэрүүдээс асар их зөрүүтэй болох нь илт байдаг.

Монголын үйлдвэрүүдийн технологийн энэ хэсэг үйлдвэрлэлийн бусад хэсгээсээ харьцангуйгаар хоцрогдсон төдийгүй, энд ажиллах боловсон хүчин ч бэлтгэгдээгүй өдийг хүрсэн байна.

Монголын ноосны салбарын үйлдвэрүүд хэрэглээний чанар суугаагүй түүхий, хагас боловсруулсан, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг гэсэн “ шог яриа” зарим тохиолдолд дуулддаг нь амьдрал дээр байгаа зүйлийг хэлсэн хэрэг юм.

Дүгнэлт

Мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрүүдийн цаашид хөгжүүлэх бодлогыг төр, засгаас:

а) Нийгэм эдийн засгийн чухал ач холбогдолтой, стратегийн тэргүүлэх чиглэлийн салбар;

б) Зах зээлийн жамаар биеэ дааж хөгжих салбар гэж тодорхойлсон байдаг.

Монголын ноос боловсруулах салбар нь II дахь-д нь буюу биеэ дааж хөгжих салбарт ордог хэдий ч зах зээлд шилжсэн 1990 оноос хойшхи 10 гаруй жилд хөгжих нь битгий хэл ажиллаж байсан үйлдвэрүүдийн ихэнх нь сул зогссон буюу зориулалттаа өөрчилсөн байна. БНХАУ-ын хөрөнгө оруулалттай, анхан шатны боловсуурлалт хийх хэд хэдэн жижиг цех (үйлдвэрлэл)-ийг эс тооцвол ноосон түүхий эдэд гүн боловсруулалт хийж бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх чиглэлээр гадаад, дотоодын ямар ч хөрөнгө оруулалт хийгдээгүй байна.

Ноос боловсруулах салбарт, өнөөдрийн байдлаар, монгол улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалттай үйлдвэрүүдийн хүчин чадлыг /хавсралт №13-д/ үзүүлэв.

Хавсралт №11, №12 болон №13-ыг үндэслэн хийх дүгнэлт:

1. Өнөөдрийн байдлаар, монголын ноос боловсруулах салбарт түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийх (угаах) хүчин чадал түүхий эдийнхээ нөөцөөс 1,2 дахин илүү ихээр гарч төвлөрсөн төлөвлөгөөт үеийнхээсээ (1990 оноос өмнөх) 145 хувиар нэмэгдсэн байна. Харин хивсний үйлдвэрлэл 70, эсгий, эсгий гутлын үйлдвэрлэл 60 гаруй хувиар буурч, нэхмэл даавуу, ноосон сүлжмэлийн үйлдвэрлэл үндсэндээ зогссон байна.

Энэ нь: а) Дорнодын хивсний комбинатыг хивсний чиглэлээр сэргээх ямар ч боломж үгүй болсонтой, бусад үйлдвэрүүдийн нэхэх ч тоног төхөөрөмж элэгдэлд орж түүний хүчин чадлыг бүрэн ашиглах боломж багассантай тус тус холбоотой.

б) Ээрмэл ХК нарийн ээрмэл, хивсний ээрмэлийн зориулалттай ээрмэл үйлдвэрлэх шугам татаж буулгасан, ер нь ноосон ээрмэл үйлдвэрлэхээ үндсэндээ зогсоосонтой, Улаанбаатарын хивс хүчин чадлынхаа 10 гаруй, Эрдэнэтийн хивс 40 гаруй хувийг ашиглаж байгаатай уялдаад ээрэх цех нь мөн хүчин чадлаа дутуу ашиглаж байгаатай тус тус холбоотой байна.

в) Сүлжээ ХК зориулалттаа өөрчилж оёдлын үйлдвэр болсонтой мөн холбоотой.

2. Анхан шатны боловсруулалт хийсэн ноосны чанарт ахиц гарч хогт хольц, тослогийн хэмжээ нь стадартын шаардлагыг хангадаг болсон байна. Хивсэн бүтээгдэхүүний хувьд зураг, дизайны чиглэлээр ахиц гарч нөр төрөл нь олширсон байна.

3. Үндсэн түүхий эд болох хонины ноосны чанар муудсан. Ноосны үхмэл, сор үс хогт хольц, өнгийн болон даахирсан шарласан ноосны хэмжээ нэмэгдсэн байна.

4. Урд, хойд хоёр хөршийн импортын татварын хэмжээ буураагүй учир зах зээлийн хомсдол урьдын адил үйлдвэрлэлд хүнд цохилтод орж

үйлдвэрлэлийн хэмжээ жилээс жилд буурахад гол нөлөөлөлөө үзүүлсээр байна.

5. Эргэлтийн хөрөнгө дутмагаас түүхий эдийн зах дээр хятад наймаачид, ченжүүдтай өрсөлдөж түүхий эдээ хангалттай бэлтгэж чадахгүй, үүнээсээ шалтгаалан улирлын байдалтай, жигд биш ажиллах нь өнөөдрийг хүртэл үргэлжилж байна.

3.2.3. Цаашдын хөгжлийн чиг хандлага

Нэг. Ноос боловсруулах салбарын хөгжлийн хандлагыг тодорхойлох үндэслэл:

1. Дэлхийн цаг агаар 1-1,5⁰C-ээр дулаарч, цаашдаа дулаарах процесс эрчимжих төлөвтэй.
2. Монгол хонины үндсэн ашиг шим нь мах, арьс. Цаашдаа махны чиглэлээр өсгөн үржүүлэх төлөвтэй Монгол хонины ноосны чанарыг сайжруулахаар төрөл бүрийн төсөл, эрдэм шинжилгээний ажил хийгдэж байгаа боловч энэ нь үр дүнтэй блох магадлал тун бага. Махны чиглэлийн хонины ноосны чанар муу байдаг зүй тогтолтой.
3. Эрдэмтдийн судлаж тогтоосноор дэлхийн хүн ам XXI зуунд аль болохоор хямд хэрэглээнд шилжих, ширхэгт материалаас “Полистр”-ийг илүү ихээр хэрэглэх хандлагатай гэсэн дүгнэлт гарсан. Хямд хэрэглээний хандлага нь бусад түүхий эд дотроос ноосыг илүү ихээр хэрэглэхэд түлхэх болно.
4. Дэлхий дээр модлог ургамлын хэмжээ, тархац жилээс жилд багасч байхад түүний хэрэглээ эсрэгээр өсч байна. Үүнийг харгалзан байшин барилгын дулаалгад модны оронд “ ноосон ширхэгт “ материалыг хэрэглэх туршилт, судалгааны ажил Англи, Герман зэрэг оронд эрчимтэй явагдаж байна.

Энэ нь үр дүнгээ өгвөл, ялангуяа доод сортын ноосны хэрэглээ асар ихээр өсөх төлөвтэй.
5. Дэлхийн хүн зон химийн материалаар хийсэн, хямд үнэтэй , удаан нээгддэг хувцас эдлэлийг өргөнөөр хэрэглэж ирсэн ч гэсэн сүүлийн үед “натурал”, түүхий эдээр хийсэн бүтээгдэхүүнийг сонирхох сонирхол эрс нэмэгдэж байна.

Натураль түүхий эдийн тоонд ноос зүй ёсоор орж байгаа болно.

6. Нутаг дэвсгэр багатай, хүн ам шигүү суудаг европын орнууд, түүнчлэн тэргүүний хөгжилтэй зарим орнууд өөрийн нутаг дэвсгэрээс “түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийх үйлдвэрүүдийг “ шахан , зайлуулж, түүнийг буурай хөгжилтэй юм уу нутаг дэвсгэр томтой улс, орнуудад байршуулах боллоо. Энэ нь монгол орны хувьд нэгэн таатай нөхцлийг бүрдүүлэх төлөвтэй юм.
7. Дэлхийн хүн амын ихэнх нь орон байрандаа, зочид буудалдаа хивс биш хивсэнцэр дэвсэх, ханандаа хивс биш, зураг өлгөх сонирхолтой боллоо.

8. Нэхмэлийн салбарт тэрүүлэх түвшинд явдаг өндөр хөгжилтэй орнуудад “сонгомол нэхэх аргаар” хивс, хөнжил, цэмбэ, даавуу үйлдвэрлэхээс аль болохоор зайлсхийж өөр өндөр бүтээлтэй, зардал багатай өөр аргыг эрж хайх боллоо. Үүний сонгодог жишээ нь “Нэхээсгүй даавууны арга” юм. Өнөөдрийн байдлаар нэхээсгүй даавууны аргаар төрөл бүрийн цэмбэ, хөнжил, алчуур, ороолт, гудамжны хивсэнцэр гэх олон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байна. Цаашдаа үйлдвэрлэлийнхээ хэмжээг улам тэлэх төлөвтэй.
9. Ноосон бүтээгдэхүүн нь нэмүү өртөг багатай, жин овор харьцангуй их тул хол газар тээвэрлэж зах зээлд дээр борлуулахад алдагдалтай болох магадлал өндөртэй. Ийм болохоор ноосон бүтээгдэхүүний хувьд хамгийн ашигтай зах зээл нь хойд хөрш, нөгөө талаасаа судалгаанаас үзэхэд оросын худалдан авагчдад хамгийн танил, ойр бүтээгдэхүүн нь ноосон бүтээгдэхүүн байдаг. Энэ талаасаа ч монголын ноосон бүтээгдэхүүний гол зах зээл нь оросын зах зээл болно.

Хоёр. Хөгжлийн чиг хандлага

Дурьдсан үндэслэл дээр тулгуурлан салбарын хөгжлийн чиг, хандлага нь дараахь байдлаар томъёологдоно.

1. Ноосонд анхан шатны боловсруулалт хийх үйлдвэр, цехийг одоогийн хүчин чадал түүхий эдийн нөөцөөсөө ихээхэн давуу болсон, тэргүүнтэй хөгжилтэй Англи, Япон, Хятад зэрэг оны техник, технологи өргөн нэвтэрсэн, угаасан ноосны чанар хэрэглэгчдийн ямар ч шаардлагыг хангаж чадах түвшинд хүрсэн зэргийг харгалзан энэ чиглэлийн хүчин чадлыг шинээр нэмж бий болгохгүй. Харин угаасан ноосон дахь хогт хольц, тослогийн хэмжээг дэлхийн тэргүүний хөгжилтэй орны түвшинд хүртэл болгох технологийг нэвтрүүлэх.
2. Монгол үүлдрийн хонийг “ Хивсний зориулалттай”, “Нэхмэл хөнжил, цэмбэний зориулалттай”ноостой гэж ноосны нь зориулалтаар ангилан үржүүлэх арга хэмжээ авах.
3. Ноосонд гүн боловсруулалт хийж өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг: Хивсний, хөнжлийн, цэмбэ, драпны чиглэлээр нэмэгдүүлэх.

Хивсэн бүтээгдэхүүний эдэлгээний явцад үүсдэг сэв, очёсний хэмжээг Бельгийн ижил төрлийн хивсний үзүүлэлтэд хүргэх.

Хөнжил, цэмбэ, драпны уян зөөлөн байдал нарийн ноосон үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний түвшинд ойртуулах.

Хивс, нэхмэл бүтээгдэхүүнийг АНУ, Европын орнуудад экспортлох арга хэмжээ авах.

4. Техникийн нэхмэл (барилгын дулаалгын материал, агаар шүүгч, эсгий зөөлөвч гэх мэт) үйлдвэрлэх шинэ техник, технологийг эзэмшиж доод сортын ноосыг иж бүрэн ашиглах асуудлыг шийдвэрлэх.

5. Монгол хивс, хөнжил, цэмбэ, драпыг олон улсын чанарын тэмдэгтэй болгох арга хэмжээ авах.
6. ОХУ, БНХАУ-ын импортын татварын хэмжээг бууруулж монголын ноосон бүтээгдэхүүн эдгээр орны зах зээл дээр чөлөөтэй гарах өргөн боломжийг бий болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

3.3.Тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэл

3.3.1.Тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэлийн суурь тавигдсан нь.

Жилд 3000-аад тонн унгас бэлтгэдэг байсан 1970-аад оны эхэнд уг түүхий эдийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулж экспортод гаргах зориулалттай бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зорилтыг төр засгаас анх дэвшүүлж тавьсан билээ.

Дэвшүүлсэн зорилтын хүрээнд Говь комбинатыг 1981 онд ашиглалтанд оруулсан. Энэ бүхэн нь Монгол улсад тэмээний унгасыг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулж өндөр чанартай ноолууран бүтээгдэхүүнээрээ гадаад, дотоодын зах зээл дээр өрсөлдөх, цаашид энэ чиглэлийн үйлдвэрлэл эрчимтэй хөгжих бодит суурь нь болсон юм.

Ингэж 20 гаруй жилийн өмнө суурь нь тавигдсан тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэл, ялангуяа төр, засгаас үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлого баримталж эхэлсэн 2000 оноос хойшхи хугацаанд эрчимтэй хөгжиж өнөөдрийн байдлаар монгол улсад бэлтгэгдэж байгаа бүх түүхий эдэд 100 хувь анхан шатны боловсруулалт, 50 гаруй хувьд нь гүн боловсруулалт хийж нэхмэл, сүлжмэлийн төрөл бүрийн өргөн хэрэглээний ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүчин чадалтай болоод байна. Тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэлийн хүчин чадал, боловсруулалтын түвшинг /хавсралт № 14-д/ үзүүлэв.

Тэмээний унгас боловсруулах салбарт гарсан дэвшил нь энэ салбарт дэлхийд тэргүүлэгч орон болох АНУ, Итали, Англи, Хятадын техник, технологи өргөн нэвтэрсний үр дүн, эдгээр техник технологийн бүхий л өгөгдлийг бүрэн дүүрэн илрүүлэн ашиглах түвшинд хүртэл мэдлэг, дадлагатай болсон монгол инженер техникийн ажилтнуудаас оруулсан хувь нэмэртэй холбоотой.

Боловсруулах үйлдвэрлэлд бий болсон хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, гадаад, дотоодын зах зээл дээрх байр, суурийг нь өргөжүүлэх, техник, технологид учирч байгаа одоогийн хүндрэл, бэрхшээлийг арилгах, унгасан түүхий эдийг энгийн бүтэцтэй, нарийн ширхэгтэй болгон бүтээгдэхүүний уян зөөлөн, тансаг байдлыг ямааны ноолуураар үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний түвшинд ойртуулах зэрэг зайлшгүй шийдвэрлэвэл зохих олон асуудал энэ салбарын хөгжлийн явцад дэвшигдэн гарч ирж байгаа болно

3.3.2.Унгасны чанар, боловсруулах технологид гарч буй хүндрэл.

Бэлэн бүтээгдэхүүний чанарт тухайн үйлдвэрлэлийн техник, технологийн түвшин, боловсон хүчний ур чадвар, үйлдвэрлэлийн бичил орчин зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлдөг боловч түүхий эд шийдвэрлэх нөлөөг үзүүлдэг.

Боловсруулах үйлдвэрлэлийн технологийн шаардлага талаас нь авч үзвэл түүхий эдийн чанар, үнийг тодорхойлогч хамгийн гол үзүүлэлт нь түүний ширхэгийн “нарийн” юм. Түүхий эдийн ширхэг хичнээн нарийн байна, төдий чинээ өндөр номерын ээрмэл (утас), жин хөнгөнтэй, уян зөөлөн, тансаг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломж бүрдэнэ. Таван хошуу малын гаралтай түүхий эд дотроос үйлдвэрлэлийн технологийн шаардлагыг хангах үзүүлэлтээрээ монгол ямааны ноолуурыг “Эталон– загвар” гэж үнэлж болно. Үүний үр дүнд өнөөдрийн байдлаар, 0,08-0,3 хувийн хялгас агууламжтай, өөрөөр хэлбэл ямарч хольцгүй шахам, “Цул ноолуур” –ыг гарган авч түүгээрээ 60 хүртэл өндөр номерын ээрмэл /утас/, цаашлаад хадаг шиг хөнгөн, уян зөөлөн “Супер” бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж зах зээл дээр өрсөлдөж байгаа билээ.

Тэмээний ноолуураар ямааных шиг түвшинд хүрсэн бүтээгдэхүүн одоогийн техник, технологийн түвшинд харахан үйлдвэрлэж чадахгүй байгаа бөгөөд харин дараахь хэд хэдэн асуудлыг шийдвэрлэж чадсан нөхцөлд арай илүү өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжтой болох юм. Үүний тулд:

1. Өнөөдрийн байдлаар тэмээний ноолуурын ширхэгийн дундаж “Нарийн” ямааныхаас даруй 4-5 мкм /микромметр/-ээр бүдүүн байгаа нь 45-аас дээш өндөр номерын ээрмэл, жин хөнгөнтэй, уян зөөлөн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжийг үндсэндээ хааж байна. Энэ асуудлыг шийдэх ганцхан арга зам нь тэмээний ноолуурын ширхэгийг нарийн болгоход чиглэсэн үржил сэлেকцийн ажлыг улс орон даяар эрчимтэй явуулах явдал юм.

Нас бие гүйцсэн тэмээний ноолуурын ширхэгийн нарийнийг одоогийн торомны ноолуурын түвшинд хүргэж чадвал тэмээний унгас боловсруулах салбарт “хувьсгал” болно.

2. Тэмээний унгас нь ноолуур завсрын үс, сор үснээс тогтдог. Жингийн хувьд өөр хоорондоо ялгаа багатай, нэг үсний шинж чанарын ихэнх нөгөө үсэндээ шингэсэн ийм гурван төрлийн үс нь ширхэгийн жингийн зөрүү дээр түшиглэдэг хялгас ялгах технологи ажиллагаанд ихээхэн хүндрэл, бэрхшээл учруулж үр дүнг эрс бууруулна. Үүний зэрэгцээгээр тэмээний унгасны завсрын үс, ялангуяа сор үсний дундаж урт ноолуурынхаа уртаас 1,5-2,0 дахин их, /ямааны хялгасны урт ноолуураасаа ердөө л 20-30 хувиар их байдаг/ бэх бат нь харьцангуйгаар ихээхэн өндөр байдаг онцлогтой. Унгасны ширхэгийн дээр дурьдсан бүтэц, уртын зөрүү бэх бат чанараас шалтгаалан орчин үеийн тэргүүний техник, технологитой ямар ч үйлдвэрлэл тэмээний самнасан ноолуурыг 2,0 –аас доош хувийн сор үс, завсрын үсний агууламжтайгаар боловсруулж чадахгүй байна. Хэрэв 2,0 хувиас доош боловсруулна гэвэл үйлдвэрлэл алдагдалд ордог.

Ингэж ямааны ноолуураас бараг 7-10 дахин их хялгас (завсрын үс, сор үс) агууламжтайгаар гарган авч байгаа тэмээний самнасан ноолуурын дундаж голч (мкм) “Цул ноолуур” –аасаа бүдүүн болж энэ нь цаашлаад бэлэн бүтээгдэхүүнээ улам ч хөшүүн, ширүүн уян зөөлөн биш байдалд оруулдаг. Ямааны цул ноолуураар үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнтэй харьцуулах түвшинд хүргэхийн тулд юуны өмнө тэмээний унгасыг 2-оос ихгүй үснээс тогтсон бүтэцтэй болгох шаардлагатай юм.

3. Тэмээний унгаснаас ноолуурыг нь ялган авах технологи ажиллагаа ямааныхаас харьцангуйгаар зардал өндөртэй байдаг. Тухайлбал, тэмээний ноолуурыг 2,0 хувийн сор үс, завсрын үсний агууламжтайгаар боловсруулж гаргахын тулд ямааны ноолуурыг 0,3 хувийн хялгас агууламжтайгаар боловсруулахаас бараг хоёр дахин олон дамжлагаар оруулна. Эндээс харахад л тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэл нэгж бүтээгдэхүүнд орох зардлын хувьд өндөр нь тодорхой байна. Үүний зэрэгцээгээр өртөг зардлыг өндөржүүлдэг өөр нэг хүчин зүйл нь унгасанд шингэсэн үнс, элс, шороо юм. Ямааны ноолууран дээр 4-5 жил найдвартай ажиллаж чадах тоног төхөөрөмжийн эд анги тэмээний унгас боловсруулах үед ердөө л 8-10 сар л ажиллаад элэгдэлд ордог. Асар өндөр үнэтэй эд ангийг ингэж элэгдэлд оруулж байгаагаас нь шалтгаалан сүүлийн жилүүдэд зарим компани, пүүс зөвхөн ямааны ноолуур дээр дагнан ажиллах болж байна. Өнөөдрийн байдлаар тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрлэл бүтээгдэхүүнийхээ чанар, нэр төрлийн хувьд хурдацтай өсөн нэмэгдэж дотоод зах зээл дээр байр сууриа бэхжүүлсээр байгаа хэдий ч түүхий эдийн дээр дурьдсан чанарын зөрүүгээс шалтгаалан ямааны ноолуураар үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнтэй дэлхийн тэргүүний хөгжилтэй орнуудын зах зээл дээр зэрэгцэн өрсөлдөж чадахгүй, хязгаарлагдмал байдалтай байсаар байна.

Ер нь цаашдаа ч ширхэг нь нарийн болж ямааны ноолуурт дөхөж очсон ч гэсэн, боловсруулах техник, технологи хичнээн өндөр түвшинд хөгжиж дээр дурьдсан хүндрэл бэрхшээлийг шийдвэрлэж чадлаа ч гэсэн тэмээний ноолуураар үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн уян зөөлөн, тансаг, хэрэглэгчдийн таашаалд гойд нийцэх байдлаараа хэзээ ч ямааны ноолууран бүтээгдэхүүнтэй зэрэгцэж чадахгүй.

Дүгнэлт

Монгол улсын тэмээн сүргийн тоо толгой 1954 онд 895,0 мянга байсан бол 2002 онд 250,0 гаруй мянга болоод байна. Ингэж таван хошуу малын маань нэг тэмээн сүргийн тоо, толгой жилээс жилд хорогдож байгааг манай судлаачид, мал аж ахуйн мэргэжилтнүүд, түүний мах, өөхний арвин их нөөц, унгасны хямд үнэтэй холбож тайлбарладаг. Энэ нь үнэхээр тийм юм. Зах зээлийн үнийн дунджаар тооцоо хийхэд нэг тэмээнээс (унгасаараа) жилд ердөө л 7500-10000 төгрөгийн орлого нэг айл өрх олж байна.

Ямааны ноолуур, тэмээний унгасыг боловсруулах үйлдвэрлэлийн техник, технологи, үндсэндээ ижил. Зөвхөн түүхий эдийн чанарын зөрүүгээс хамаарч нэг нь нөгөөгөөсөө ширүүн, тансаг биш, хямд үнэтэй бүтээгдэхүүн болдог. Үүнээс шалтгаалан, өнөөдрийн нөхцөлд, тэмээний унгасны зах зээлийн үнийг нэмэгдүүлэх ямар ч боломжгүй юм. Гагцхүү унгасны чанарт ямар нэгэн өөрчлөлтийг оруулж байж л сая үнээ нэмэгдүүлэх боломжтой болно.

Зах зээлийн одоогийн үнэ нь түүхий эдийнхээ чанарт тохирсон л үнэ гэж мэргэжилтнүүд дүгнэдэг.

Тэмээний унгасыг боловсруулж ноолуураар нь өргөн хэрэглээний бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үйлдвэрлэлийн хүчин чадал жилээс жилд нэмэгдэж, бүтээгдэхүүний нь нэр төрөл олширч, чанар нь дээшилж, зах

зээл дээр өрсөлдөх боломжтой болж байгаа өнөө үед унгасан түүхий эдийн нөөцийг нэмэгдүүлэх, чанарыг нь ямааны ноолуурт ойртуулах шаардлагад үйлдвэрлэл эрхлэгчид тулж ирээд байна. Үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд тулгарч байгаа энэхүү шаардлагыг зөвхөн манай малчид мал аж ахуйн мэргэжилтнүүд шийдвэрлэж чадах юм. Ер нь үйлдвэрлэл эрхлэгчид тэмээний унгасны чанарт буй болж байгаа зэрэг өөрчлөлт бүрийг цаг ямагт анхааралдаа авч түүнд нь зохицсон нэмүү үнээр худалдан авахыг эрмэлзэж байдаг.

3.3.3.Цаашдын хөгжлийн чиг хандлага

Тэмээний унгас боловсруулж бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг, монголд үйл ажиллагаа явуулж байгаа үйлдвэрүүд, өнөөдрийн байдлаар, Япон, Орос, АНУ-д л бүтээгдэхүүнээ экспортолж байна. Гэхдээ аль ч улс оронд тэмээний ноолууран бүтээг-дэхүүнийг борлуулах сүлжээ бий болж чадаагүй, зах зээл тохиолдлын шинжтэй байсаар байна. Говь, Ээрмэл, Амикал компаниудын Орос улсын Москва, Улан-Удэ, Кемерова хотуудад зохион байгуулсан үзэсгэлэн, худалдаанаас харахад ард иргэд нь тэмээний ноолууран бүтээгдэхүүнийг худалдан авах сонирхол их байгаа хэдий ч ийм бүтээгдэхүүнийг амьдрал ахуйдаа урьд өмнө хэрэглэж үзээгүй, танил биш учраас эргэлзсэн дүр зураг илт байдаг. Түүнчлэн АНУ, Швейцарь, Турк, Английн жирийн иргэдийн дунд ч мөн л оросынх шиг дүр зураг ажиглагддаг. Цаашдаа зах зээл дээр байр сууриа бэхжүүлж танил болохын тулд одоогийнхоосоо арай өөр арга технологиор, өөрөөр хэлбэл, тэмээний унгасны бусад түүхий эдэд байхгүй өвөрмөц шинж чанарыг товойлгон гарган ирж өргөн сурталчилж ажиллах хэрэгтэй байна. Үүний тулд:

1. Хоёр бөхтэй тэмээ нь дэлхийд нэн ховордсон амьтан бөгөөд Монгол, Өвөрмонгол, Казакстан зэрэг цөөхөн оронд амьдардаг, үүнийг үндэслэн дэлхийд нэн ховордсон амьтны гаралтай түүхий эдээр үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн болохыг, дулаан, хэлбэрээ хадгалах чадвар өндөртэй, эдэлгээний явцад бүрзийлт харьцангуйгаар бага үүсдэг зэрэг ямааны ноолуураас давуу үзүүлэлтийг нь товойлгон өргөнөөр сурталчилах шаардлагатай. Ингэж байж худалдан авагчдад итгэл үнэмшил төрүүлэн тэднийг өөртөө татаж зах зээлээ өргөжүүлэх боломжтой болно.
2. Эрдэмтэд, судлаачид 21 дүгээр зууныг хүн төрөлхтөн аль болохоор “Энгийн хямд хэрэглээнд шилжих зуун болно” гэж дүгнэж байгаа билээ. Тэмээний ноолууран бүтээгдэхүүний үнэ ямааны ноолуурынхаас 4-5 дахин хямд байдаг. Үнийн энэхүү хямд байдлыг худалдан авагчдын хямд, энгийн хэрэглээнд шилжих эрмэлзэлтэй нь зөв хослуулж чадвал ямааны ноолууран бүтээгдэхүүнээс илүү хурдтайгаар зах зээлээ өргөжүүлэх боломж нээгдэх юм.
3. Монголд ирсэн зочид, төлөөлөгчид, жуулчдыг хөдөөгүүр явахаас нь өмнө аль болохоор олноор нь урьж үйлдвэрлэлээ, нэрийн барааныхаа дэлгүүрээр оруулж бүтээгдэхүүнээ сурталчлах, үйлдвэрлэлийн гол, гол дамжлага, бүтээгдэхүүний дэргэд, зарим тохиолдолд бүр загвар өмсөгч хэлбэрээр зураг, хөргийг нь авч өөрт нь дурсгал болгон өгөх, хөдөө очсон хойно нь тэмээг дэргэдээс нь үзүүлэх, тэмээний ноолууран бүтээгдэхүүн өмсүүлж тэмээтэй зураг хөргийг нь авч мөн л дурсгах зэргээр аялал, жуулчдын байгууллагатай

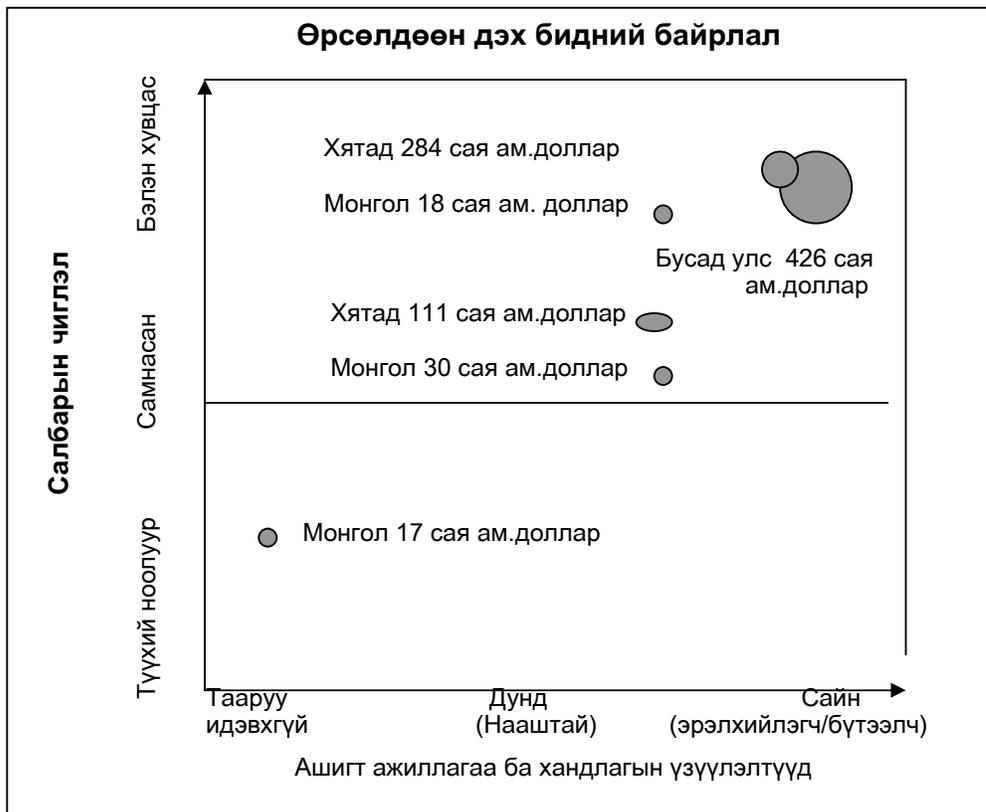
хамтран ажиллавал хямдхан бөгөөд ихээхэн үр дүнтэй сурталчилгааны арга хэмжээ болохыг оновчтой ашиглаж чадвал зах зээлээ өргөжүүлэх бас нэг боломж нь болно.

Дэлхийн зах зээлийн ерөнхий хандлага нь хүссэн, хүсээгүй тэмээний ноолууран бүтээгдэхүүний хэрэглээ руу худалдан авагчдыг түлхэн оруулах нь зайлшгүй. Харин үйлдвэрлэгчдийн зүгээс авч хэрэгжүүлэх сурталчилгаа, зохион байгуулалтын дээрх арга хэмжээнүүд нь энэ хандлагыг эрчимжүүлэхэд, хурдасгахад л нөлөөлөх юм.

Дөрөв. Ноос, ноолууран бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ, бүтэц, үнэ ханш

4.1. Ноолуурын экспорт ба боломж

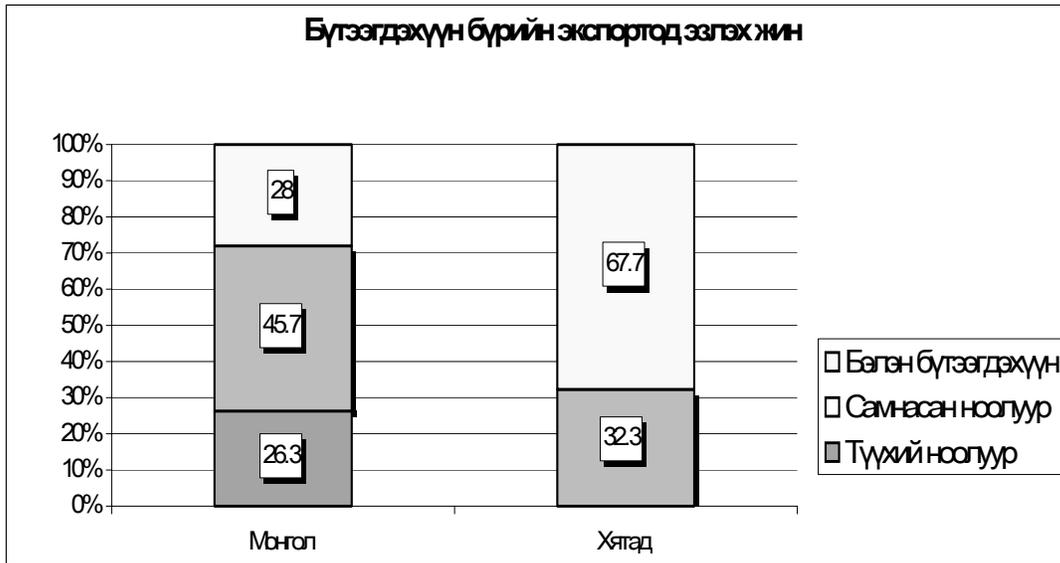
Ямааны ноолуур, түүгээр хийсэн бүтээгдэхүүн бол экспортын хязгаарлагдмал тооны бараатай манай улсын хувьд онцгой анхаарал тавих бүтээгдэхүүн юм. Монголын нэрийн хуудас болж болох ноолууран бүтээгдэхүүний хувьд Монгол орны өрсөлдөх чадварыг харуулбал:

Эндээс Монголын самнасан ноолуур болон бэлэн хувцасны үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадвар дунд зэрэг, зах зээлээ эрэлхийлэх хандлага өсөж байна гэж хэлж болно. Харин Хятад улс түүхий эд экспортолдоггүй байна. Эндээс зах зээлийн харилцаанд бүрэн шилжсэн Монгол Улс зах зээлийн

зарчмыг тэр болгон мөрдөхгүй байгаа хоёр том гүрний дунд ямар бодлого баримтлах вэ гэдэг асуулт гарна.

Монголын ноолуурын экспортын бүтцийг ноолуурын гол бэлтгэн нийлүүлэгч Хятадын байдалтай харьцуулан үзүүлбэл:

Эндээс харахад Хятад улсын экспортын 67,7 хувь нь өндөр зэрэглэлийн хэрэглэгчдэд зориулсан бэлэн хувцас байна. Хятадууд түүнийгээ “ үйлчлүүлэгчээ эрхэмлэх 3 зарчим “ буюу олон улсын зах зээл, хэрэглэгчдэд хүрэх стратегийг эртнээс алсын хараатай баримталсан, нэгэнт олсон зах зээл, хэрэглэгчээ алдахгүй үйлчлэхийн тулд бүхнийг зориулсан тухайн зах зээл нь хэрэглэгчийн байнга өөрчлөгдөх хэрэгцээ, сонирхлыг дагаж уян хатан байх чадвартай байснаар тайлбарлаж байна. Мөн Хятад улс түүхий ноолуурын экспортод хориг тавьсан нь ч үүнд нөлөөлсөн.

Монголын экспортын 28,0 хувь нь бэлэн хувцас байна. Энэ нь нэг талаас бэлэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх замаар экспортыг өсгөх боломж байгааг харуулна. Нөгөө талаас Монгол Улсын хувьд 1996 оноос ноолуурын экспортын хоригийг цуцалж , худалдааг чөлөөтэй болгосноор түүхий ноолуур экспортлох сонирхол нэмэгдэж, түүхий эдийн экспорт 600-700 тоннд хүрч байжээ. Энэ нь дотоодын үйлдвэрлэгчдийн өрсөлдөх чадвар буурахад нөлөөлсөн. Тухайлбал, ноолуур боловсруулах салбарын бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл 1999 онд 1995 оныхоос даруй 50 гаруй хувиар буурсан байна.

Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний үр үнд 2001 онд дотоодын үйлдвэрүүдэд бэлтгэсэн түүхий эдийн хэмжээ 30,0 гаруй хувиар нэмэгдэж ноолууран бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, экспорт өсөж байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. 2001 онд самнасан ноолуурын үйлдвэрлэл 2000 оныхоос 34,9 , сүлжмэл эдлэлийнх 87,7 хувиар өслөө. 2002 оны эхний 8 сард самнасан ноолуурын экспорт өнгөрсөн мөн үеийнхээс 21,9, сүлжмэл эдлэлийнх 4,6 хувиар нэмэгдлээ.

Ноолуур, ноолууран бүтээгдэхүүний экспорт

сая ам.доллараар

	1995	1996-1999 дундаж	2000- 2001 оны дундаж	Харьцуулалт	
				1996-1999/ 1995 %	2000-2001/ 1996-1999
Түүхий ноолуур	0,38	9,9	11,4	27.5 дахин	116
Угаасан ноолуур			0,27		
Самнасан ноолуур	44,4	40,0	54,8	90,1	137
Ноолууран топс	3,8	1,5	0,8	39,5	63
Ноолууран сүлжмэл	7,4	6,7	12,8	90,5	188
Ноолууран хөнжил	0,1	0,02	0,07	20,0	350
Дүн	54,0 4	58,12	79,9	103,7	137

Дээрх хүснэгт 1996-1999 онд түүхий ноолуурын экспорт 27,5 дахин өсч, харин боловсруулсан ноолуур, бэлэн бүтээгдэхүүний экспорт буурсныг харуулна. 2000-2001 оныг өмнөх 4 жилтэй харьцуулбал бэлэн бүтээгдэхүүний экспорт өссөн байна. Харин бүтээгдэхүүний үнийн уналтаас хамаарч 2001, 2002 онд экспорт бодит дүнгээр өсөхгүй байна.

Бүтцийн хувьд авч үзвэл 2000 онд боловсруулах үйлдвэрийн эзлэх хувийн жин 18,7 хувь байсан бол 2002 оны түвшинд 48,8 хувьд хүрч салбарын бүтцэд өөрчлөлт гарчээ. 2000 оныг 2002 онтой харьцуулахад ноолуур боловсруулах салбарт анхан шатны боловсруулалтын үйлдвэрийн эзлэх хувь 30,0 хувиар буурч, сүлжмэлийн үйлдвэрийн эзлэх хувь 24,8 хувиар нэмэгджээ. Мөн ноолуур боловсруулах салбарын түүхий эдийн нөөц, хүч чадлын харьцаанд ч өөрчлөлт гарлаа. Өөрчлөлтийг 2002 оны эхний 8 сарын байдлаар харуулбал:

	Х/нэг ж	Түүхий эдийн нөөц	Суурилагдсан хүчин чадал	Түүхий эдийн нөөц, хүч чадлын харьцаа
Угаах	Тонн	3200	8875	2,1 дахин их
Самнах	Тонн	2587	3889	1,5 дахин их
Ээрэх	Тонн	1200	660	1,8 дахин их
Сүлжих	Тонн	2700	7000	2,8 дахин их

Дээрх хүснэгтээс харахад 2000 онд Монгол Улсад жилдээ 330 тонн ээрмэл, 675 мянган ширхэг сүлжмэл үйлдвэрлэх хүч чадал суурилагдсан байсан бол 2002 оны эхний 8 сарын байдлаар 660 тонн ээрмэл, 7 сая ширхэг сүлжмэл үйлдвэрлэх хүч чадал бий болжээ. Үүнтэй уялдан 2001 онд угаах хүч

чадал 2000 оныхоос 20,2, самнах хүч чадал 17,1 хувиар өссөн байхад ээрэх хүч чадал 2 дахин, сүлжих хүч чадал 10,5 дахин өссөн байна.

Эндээс дэвшүүлсэн зорилт, хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ ноолуур боловсруулах салбарт үр дүнгээ өгч байгааг харж байна. Үүнийг эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үйлдвэрийг дэмжих чиглэлээр татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтөд ялгавартай хандах бодлогыг Засгийн газраас авч явуулсны үр дүн гэж үзэж болно. Өөрөөр хэлбэл, салбарын бодлого хэрэгжиж, анхан шатны боловсруулалтаас нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл рүү шилжиж байна гэсэн үг.

4.2. Нэхмэлийн салбарын экспорт

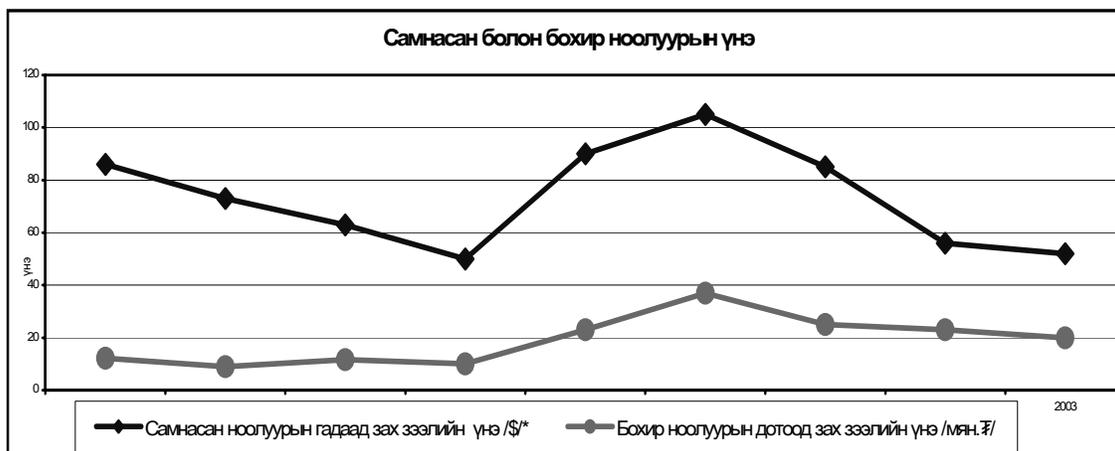
Ноолуур, ноолууран бүтээгдэхүүний сүүлийн 5 жилийн экспортын тоо хэмжээ, үний дүнг /Хавсралт№15/-д, ноос, ноосон бүтээгдэхүүний экспортыг /хавсралт №16/, тэмээний ноос, тэмээний ноосон бүтээгдэхүүний экспортыг /хавсралт №17/, гол барааны экспортыг улс орнуудаар /Хавсралт№ 18-д/ тус тус үзүүлэв.

4.3. Үнэ, ханш

Самнасан болон бохир ноолуурын үнийн харьцуулсан судалгаа

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Самнасан ноолуурын гадаад зах зээлийн үнэ /\$/	86	73	63	50	90	105	85	56	52
Бохир ноолуурын дотоод зах зээлийн үнэ /мян.₮/	12,2	9	11,7	10	23	37	25	23	20

Тайлбар: * Энэ үнэ нь манай үйлдвэрүүдийн гэрээ хийж байгаа үнээс 10 орчим ам.доллаароор илүү байдгыг анхаарч үзнэ үү.

**Хонины ноос, тэмээний унгасны дотоод зах зээлийн үнэ
/сүүлийн 10 жилээр/**

/төгрөгөөр/

№	Онууд	Хонины ноос /Нэг кг-ийн үнэ/	Тэмээний унгас /нэг кг-ийн үнэ/
1	1993	90	221
2	1994	150	400
3	1995	251	565
4	1996	218	490
5	1997	208	804
6	1998	190	810
7	1999	157	854
8	2000	150-250	1000-1200
9	2001	180-250	1000-1500
10	2002	150-250	1000-1500

Тав. Дархан уул, Завхан аймгуудын үйлдвэрлэлийн боломж

5.1. Дархан Уул аймаг.

Дархан хотыг 1961 онд Бурхантай хөндийд байгуулахаар анхны шийдвэр гарч хэрэгжсэн байна. Үүнээс үндэслэн Дархан Сэлэнгийн эдийн засгийн бүс гэж нэрлэсэн дэвсгэр нутаг үүсчээ.

Дархан уул аймагт Орхон, Хонгор, Шарын гол гэсэн дэвсгэр нутгийн 3 нэгж харъяалагддаг. Нийт хүн ам нь 70,0 мянга орчим. Нийслэл Улаанбаатар хотоос 200 гаруй км-т оршдог.

Монголын гол төмөр дайрч өнгөрдөг. Төмөр зам, автозамаар Эрдэнэт, Улаанбаатартай шууд холбогдсон. Дархан хот нь Монголын аж үйлдвэр, шинжлэх ухаан, техник, соёлын 2 дахь том төв нь юм. Дархан хот тэр үед (1970-аад оны дунд үед) социалист системийн орнууд гэгдэж байсан. Орос, Чехославик, Польш, Унгар, Болгар зэрэг орны техник эдийн засгийн тусламжтайгаар тэдгээр орны мэргэжилтнүүдийн оролцоотойгоор сүндэрлэн боссон үйлдвэрийн хот юм.

Дарханд голдуу хүнд үйлдвэрийн барилгын материалын үйлдвэрлэл зонхилдог. Тухайлбал, Чехославакийн тусламжтайгаар Керамзит, эрдэс хөвөнгийн үйлдвэр, Полшийн тусламжтайгаар Силикат тоосгоны үйлдвэр, Болгаарын тусламжтайгаар нэхий эдлэлийн үйлдвэр, Унгарын тусламжтайгаар Мах комбинат, Орос улсын тусламжаар Хүнсний үйлдвэрүүд, Карьерийн үйлдвэр, цахилгаан станц, Байшин үйлдвэрлэх комбинат, Японы тусламжаар Хар төмөрлөгийн үйлдвэр, уул уурхайн цогцолбор, Техникий их сургуулийн салбар, эрдэм шинжилгээний байгууллага зэрэг нийгмийн амьдралын бүхий л салбарыг хамарсан үйлдвэрлэл, үйлчилгээний газруудтай. Эдгээр үйлдвэрүүдэд нийтдээ 3000 гаруй хүн ажилладаг. Дархан уул аймаг нь малын тоогоор, түүний дотор ямаа, хонины тоогоор хамгийн цөөн малтай аймгийн тоонд ордог. Аймгийн хэмжээгээр ердөө л 75,0 тонн хонины ноос, 13 тонн ямааны ноолуур бэлтгэх боломжтой. Олон газраас цугларсан, янз бүрийн

үүлдэр, угсааны малаас бүтсэн учир чанарын хувьд нэгдсэн үнэлэлт дүгнэлт өгөх боломж муутай. Хонь, ямаа зэрэг нарийн мал цөөнтэй, газар тариалан эрхэлдэг Сэлэнгэ аймгийн нутагт багтдаг учир хил залгаа нутгаасаа ноос, ноолууран түүхий эд авах боломж хомс юм.

Аж үйлдвэр төвлөрсөн, инженерийн байгууламж иж бүрдэлтэй, боловсон хүчний нөөцтэй, зам харилцаа сайтай, зах зээлтэй ойр байршилтай хот мөн боловч малын гаралтай түүхий эд боловсруулах чиглэлийн үйлдвэрлэлийг барьж байгуулах, хөгжүүлэхэд сөрөг нөлөөлөл ихтэй нутаг юм.

Энэ нь Дархан хоттой ноос, ноолуурын чиглэлийн үйлдвэрлэл олноор ажилладаг Эрдэнэт, Улаанбаатар хоттой газар зүйн хувьд ойр байдагтай холбоотой.

Судалгаанаас үзэхэд Монголын малчин ардуудад, гэрт суурин газарт амьдардаг айл өрхүүдэд нийтдээ 2,5 сая метр цуу ямбуу, 5,0 сая метр даалимба шаардлагатай гэсэн тооцоо гарсан байдаг. Үүний зарим хэсгийг хангахын тулд Хөвөн нэхмэлийн үйлдвэр Монголд байх зайлшгүй хэрэгтэй юм.

Хөвөн нэхмэл, сүлжмэлд хамгийн тохиромжтой газар Дархан хот. Одоогоор Дархан хотод Хятадын хөрөнгө оруулалттай “МГЛ голден ийгл кашмир продукт” ХХК, “Монгол виннер” ХХК-уудын ноолууран сүлжмэлийн үйлдвэрлэл тогтвортой ажиллаж байна. Энд 300 гаруй Монгол хүмүүс ажилладаг.

Хятадын үйлдвэр ингэж найдвартай ажиллаж байгаа нь цаашид хөвөн даавууны үйлдвэрлэлийг барьж байгуулахад боломжтойг харуулж байгаа болно. Энэ үйлдвэр БНХАУ-аас хөвөн ээрмэл импортоор аваад хөвөн нэхмэл, сүлжмэл бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж хэрэглэгчдэдээ нийлүүлэх зорилготой байхаар бид төсөөлж байна.

5.2. Завхан аймаг.

Завхан аймаг нь хөгжлийн бүсийн “Баруун бүс”-д багтдаг. Нийслэл нь “Улиастай” хот. Улиастай хот баруун бүсийн тулгуур хотоор өргөмжлөгдсөн. Засаг, захиргааны хувьд 24 сум, 113 багтай.

Завхан аймаг нь 82,4 мян. хавтгай дөрвөлжин км нутагтай, нутгийн зонхилох хэсгийг Отгон тэнгэр буюу Богд очирваань ноён оргилтой хангайн нуруу, түүний салбар уулс эзэлдэг. Завханы нутгийн 6,0 хувийг ой хөвч эзэлж байгалийн бүх бүс хангай, говь, тал хээр зэрэгцэн оршдог. Тэнд цэнгэг уст, түргэн урсгалт 200-аад гол горхи, 100 шахам том жижиг нуур байдаг.

2002 оны байдлаар 83,5 хүнтэй. Хүн ам нь сүүлийн 10 жилд 32214 хүнээр цөөрсөн. Сүүлийн 4 жил дараалан нийт нутгаар ган, зуд болсон учир малчин ард түмний амжиргааны нэг гол эх үүсвэр болсон мал ихээр хорогдсон. Зөвхө хонь гэхэд 1998 онд 1353,7 мян. тол байснаа 2002 он гэхэд 703,7 мян.тол болж энэ хугацаанд 650,0 мян.толгойгоор, ямаа гэхэд 218,3 мян.толгойгоор тус, тус хорогдсон. Үүнээс шалтгаалан хүн амын дунд Улаанбаатар, Эрдэнэт, Дархан, Хөвсгөл, Булган аймгийг чиглэсэн их нүүдэл эхэлж дээрх тоогоор хүн ам нь цөөрсөн байна.

Байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүх дурсгалын үнэт цогцолборууд элбэгтэй Завхан аймаг олон улсын хэмжээний аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой. Завхан аймагт хүнсний эрчим хүчний, барилгын, оёдлын ой модны үйлдвэрүүд ажиллаж аймгийнхаа эдийн засагт зохих хувь нэмрээ оруулсаар байдаг. Ялангуяа Богд голын усан цахилгаан станц ашиглалтанд орсон нь эрчим хүчний гачааллаас гарах нэг үндсийг бүрдүүлсэн. Ойрын ирээдүйд Баруун бүсийн эрчим хүчний нэгдсэн системд холбогдохоор төсөвлөгдөж байна.

Мянганы зам Улиастай хотоос 40-өөдхөн километр зайтай газраар, босоо тэнхлэгийн зам яг төвөөр нь дайрч гарна. Улаанбаатар, Улиастай, Ховд хотыг холбосон агаарын тээврийн шугамтай, үүрэн телефоны холбоо 2003 онд багтаж ашиглалтанд орно. Мянганы замын нэг хэсэг нь болсон Солонготын давааг засварлаж ашиглалтанд орсноор Улаанбаатар, Завхан аймгийг холбосон 1000 гаруй км урттай авто зам ямар ч саадгүйгээр зорчих боломжтой болсон. Төвөөс алслагдсан хязгаар нутгаа хөгжүүлэх зорилгоор авч хэрэгжүүлж дээрх арга хэмжээнүүдийг үр дүнд Завхан аймагт ямар ч төрлийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний газруудыг байгуулах, үр ашигтай ажиллуулах бодит боломж бий болсон.

Энэ боломжийн нэг нь мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг байгуулах явдал мөн.

Аймгийн засаг даргын мөрийн хөтөлбөрт ноос угаах үйлдвэр, эсгий, эсгий гутлын үйлдвэрийг байгуулж ашиглалтанд оруулахаар тусгагдсан. Өнөөдрийн байдлаар энэ чиглэлээр нилээд эрчимтэй хөөцөлдөж ажил нь зураг проект дээрээ, санхүүгийн хөрөнгө, мөнгөө шийдэх асуудал дээрээ явж байгаа юм. Завхан аймгийн ихэнх сумдад үржүүлдэг, ширүүвтэр ноост “Сартуул” хонь нь 714,0 мян. толгой, жилдээ 1000 гаруй тонн ноос бэлтгэх боломжтой ноолуур завсрын үс, сор үснээс бүтсэн бүтэцтэй. Монголын хамгийн шилдэг чанартай, хивсний зориулалттай ноос өгдөг хонины нэг юм. Улаанбаатар хотод үйл ажиллагаа явуулдаг пүүс, компаниуд баруун талын зам дээрээ тосч Завахын ноосыг өрсөлдөж авцгаадаг. Нутгийн ченжүүд, худалдаа, арилжааны пүүс, компаниуд аймагтаа бэлтгэдэг ноосны ойролцоогоор 1/3-ийг нь Говь Алтайн Бургастайн боомтоор хил давуулж Хятад руу экспортолж оронд нь өргөн хэрэглээний бараа, материал / гурил, будаа, цай, элсэн чихэр, даавуу даалимба, лаа, шүдэнз, архи, тамхи, зэрэг өдөр тутмын хэрэгцээний) авчирч хэрэглэгчиддээ нийлүүлдэг. Зарим тохиолдолд хойд хил рүүгээ, Тува руу орос бараагаар сольж арилждаг. Зөвхөн урд, хойд хилээрээ гарч чадахаа байсан тохиолдолд л Улаанбаатар руу ачуулдаг. Харин ямааны ноолуурын хувьд бол их өөр. Завханд “Ноолуурын Халтар” гэдэг нэртэй ямааг үржүүлдэг. Мөн л монголын хамгийн чанартай ноолууртай ямааны нэг. Энэ ямааны ноолуурын нарийн нь 14,5-16,5 мкм, урт нь 50-60 мм дундажтай байдаг. Завхан аймагт жилд бэлтгэдэг ноос, ноолуур, тэмээний унгасны хэмжээг хавсралт №3,4,5 д үзүүлэв. Завханчууд ноолуурынхаа ихэнхийг Говь-Алтайн Бургалтайн боомтоор Ховд, Говь-Алтайд угаасан дүр эсгээд хуйвалдааны замаар Хятад руу хил давуулж өргөн хэрэглээний бараагаар арилждаг. Үндсэн 20-30 хувь Улаанбаатар хот руу орж ирдэг онцлогтой. Завхан аймаг нь зөвхөн өөртөө ноос, ноолуурын арвин нөөцтэйгээс гадна энэ аймагтай хил залгаа оршдог Хөвсгөл, Говь-Алтай, Увс зэрэг түүхий эдийн хамгийн их нөөцтэй аймгууд хил залгаа оршдог нь Завханд ямар нэгэн үйлдвэрлэл байгуулчихбал түүхий эдээр гачигдахгүй юм байна гэсэн дүгнэлтэд хүргэдэг. Алслагдсан нутаг дэвсгэрийн жигд хөгжүүлэх төр, засгийн бодлого, шийдвэртэй уялдуулж, бий болсон бааз, суурийг нь ашиглаж Завхан аймгийн Улиастай хотод “ Ноолуур боловсруулах” үйлдвэрийг засаг даргын нь мөрийн хөтөлбөрт орсон Ноос угаах, эсгий, эсгий

гутлын үйлдвэртэй нь зэрэгцүүлэн барьж байгуулж болох юм. Хөдөө орон нутагт “ ээрмэл “ үйлдвэрлэл үйлдвэрлэлийг байгуулах нь бараг үр дүнгүй тус (боловсон хүчний мэдлэг мэргэжил, инженерийн байгууламжийн дутмаг байдлаас шалтгаалж) зөвхөн “Сүлжмэлийн үйлдвэрийг байгуулж болох юм. Энэ үед шаардлагатай түүхий эд-Ээрмэлийг Улаанбаатараас хангах ёстой. Орон нутгийн үйлдвэр түүхий эдээрээ шаардлагатай ээрмэлээ худалдан авч болно.

Зургаа.
Хавсралтууд

Нийт малын тоо

Малын төрөл	/мян.толгойгоор/				
	1998	1999	2000	2001	2002
Тэмээ	356.5	355.6	322.9	285.2	252.2
Адуу	3059.1	3163.4	2660.7	2190.8	1970.3
Үхэр	3725.8	3824.6	3097.6	2069.6	1869.5
Хонь	14694.2	15191.3	13876.4	11928.1	10536.6
Ямаа	11061.9	11033.8	10269.8	9584.6	9055.9
Дүн	32897.5	33568.7	30227.4	26058.3	23684.5

Хонь, ямаа, тэмээний тоо

Дархан Уул аймаг

	/МЯН.ТОЛГОЙГООР/														
	1998			1999			2000			2001			2002		
	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ
1 Дархан	28.4	13.5	0	29.1	13.3	0	33.8	19.7	0.1	29	19.2	0	21	15.6	0
2 Хонгор	23.6	10.5	0	24.9	12.2	0	25	13.7	0	24.5	14.5	0	23.9	16.5	0
3 Орхон	11.7	7.6	0	15.8	9	0	17.4	10.4	0	14.8	9.9	0	15.3	11.2	0
4 Шарын гол	20.4	8.7	0	20.3	8.6	0	20.4	9.8	0	16.4	9.2	0	16.9	10.3	0
Дун	84.1	40.3	0.1	90.1	43.1	0.1	96.6	53.6	0.2	84.7	52.8	0.1	77.1	53.6	0.1

Завхан аймаг

	/МЯН.ТОЛГОЙГООР/														
	1998			1999			2000			2001			2002		
	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ	Хонь	Ямаа	Тэмээ
1 Алдархаан	75.1	59.5	0.6	71.9	55.7	0.6	58.9	46.7	0.6	47.9	45.7	0.6	46.9	50.4	0.6
2 Баянтэс	40.4	36.8	0.41	28.1	25.9	0.3	30.9	26	0.2	29.8	26.2	0.2	32.1	29.6	0.2
3 Баянхайрхан	20.1	20.1	0.15	43.7	18.1	0.1	39.2	15.8	0.1	28.9	13.3	0.1	31.3	15.8	0.06
4 Дөрвөлжин	58.5	78.7	1.82	58.9	79.2	1.9	53.1	68	1.7	46	60.8	1.4	34.0	44.8	1.1
5 Завханмандал	50.5	42.8	0.39	53.1	40.9	0.4	35.7	28.9	0.3	35.9	32.9	0.2	37.7	34.9	0.2
6 Идэр	44.2	17.7	0.14	45.7	18.1	0.2	40.7	17.8	0.1	25.4	14.0	0.1	20.0	15.5	0.06
7 Их Уул	56.4	23.7	0.12	55.1	22.8	0.1	48.9	20	0.1	29.8	13.2	0.1	29.1	14.8	0.07
8 Нөмрөг	56.2	15.4	0.22	49.1	14.4	0.2	36.4	11.4	0.1	15.6	7.4	0.1	15.0	9.8	0.06
9 Отгон	65.9	36.7	0.91	68.6	36.0	0.9	59.5	29.3	0.8	48.3	27.4	0.8	44.0	28	0.7
10 Сантмаргац	68.1	42.2	0.62	59.4	37.6	0.7	48.7	31.4	0.5	45.6	32.6	0.5	49.4	33.6	0.5
11 Сонгино	64.0	64	0.05	59.7	18.8	0.1	51.7	16.3	0	33.8	14.0	0.0	37.6	18.6	0.04
Тосонцэнгэл															
12 Булнай	65.0	29.9	0.076	62.2	29.0	0.1	50.5	26.7	0.1	20.3	13.2	0.0	19.4	16.7	0.03
13 Түдэвтэй	47.2	13.7	0.051	45.5	13.7	0.1	35.6	11.4	0.1	18.2	7.9	0.0	19.5	10.6	0.02
14 Тэс	37.1	30.3	0.14	28.5	24.6	0.1	28.1	23	0.1	28.5	23.2	0.1	29.8	26.5	0.08
15 Тэлмэн	80.9	27.2	0.74	77.7	25.1	0.7	64.9	22.8	0.6	28.8	11.3	0.5	29.3	15.4	0.5
16 Ургамал	52.4	49.9	1.08	45.3	42.0	1.0	36.8	31.1	0.8	43.8	38.5	0.8	26.9	28	0.7
17 Улиастай	47.2	30.6	0.02	41.7	26.3	0.0	39.8	26.6	0	25.6	24.7	0.0	21.8	26.5	0.025
18 Цагаанхайрхан	36.7	21.0	0.04	37.2	20.6	0.0	37	20.5	0.1	26.9	19.4	0.0	23.4	19.8	0.05
19 Цагаанчулуут	50.1	29.8	0.78	49.4	28.9	0.8	44.8	27.4	0.7	37.1	27.0	0.6	30.4	24.8	0.6
20 Цэцэн уул	70.4	31.7	0.58	66.0	31.4	0.5	44	22	0.4	31.7	20.5	0.4	34.1	22.7	0.3
21 Шилүүстэй	49.9	27.9	0.85	48.8	26.5	0.8	43.9	22.6	0.7	38.6	23.4	0.6	28.9	19.6	0.5
22 Эрдэнэхайрхан	79.7	33.4	0.73	75.2	30.2	0.7	54.6	19.5	0.5	38.5	17.7	0.4	39.0	20.1	0.4
23 Яруу	93.0	24	0.53	80.7	21.5	0.5	55.2	13.7	0.4	25.2	10.3	0.3	25.8	12.8	0.2
24 Асгат	14.7	8.2	0.056	12.4	6.5	0.0	11.7	6	0	7.9	5.7	0.0	9.5	5.9	0.024
Дун	1324	795.2	11.1	1264	693.8	10.8	1051	584.9	9	758.1	530.3	7.8	714.9	545.2	7.019

Хонины тоо, ноос бэлтгэлийн хэмжээ (хөгжлийн бүсээр/

№	Хөгжлийн бүс	Бүсэд багтаж байгаа аймгууд	1998			1999			2000			2001			2002		
			Хонины тоо МЯН.ТОЛ	Ноосны хэмжээ тн ХЭМЖЭЭ ТН	Хонины тоо МЯН.ТОЛ	Ноосны хэмжээ тн ТН											
1	Баруун бүс	Баян Өлгий	650.6	780.7	644.7	773.6	617.1	740.5	589.9	707.88	537.5	645					
			Увс	983.2	1474.8	114.5	171.8	858.6	1287.9	831	1246.5	761.3	1141.95				
			Ховд	748.8	898.6	788.3	946.0	782.0	938.4	629.7	755.64	512.1	614.52				
			Говь Алтай	857.1	1285.7	867.0	1300.5	847.6	1271.4	692.7	1039.05	355	532.5				
			Завхан	1353.7	2030.6	1263.8	1895.7	1050.5	1575.8	757.9	1136.85	703.7	1055.55				
	Дүн		4593.4	4183.4	5087.6	4155.8	5814.0	3501.2	4885.92	2869.6	3989.52						
2	Хангайн бүс	Архангай	914.2	914.2	1021.2	1021.2	970.6	970.6	831.6	831.6	769.9	769.9					
			Баянхонгор	866.0	1039.2	878.2	1053.8	848.6	1018.3	556.5	667.8	294.1	352.92				
			Булган	710.6	781.7	798.2	878.0	764.5	841.0	745.6	820.16	683.6	751.96				
			Орхон	63.4	69.7	82.2	90.4	80.4	88.4	79.1	87.01	45.6	50.16				
			Өвөрхангай	1387.9	1665.5	1423.0	1707.6	1059.0	1270.8	905	1086	796.8	956.16				
	Дүн		4876.1	5591.1	5202.9	4668.0	5323.0	3865.1	4389.33	3358.9	3803.78						
3	Төвийн бүс	Говь сүмбэр	66.7	66.7	64.1	64.1	51.3	51.3	28.6	28.6	32.5	32.5					
			Дархан Уул	84.3	84.3	90.1	90.1	96.5	96.5	84.7	84.7	75.5	75.5				
			Дорноговь	439.6	483.6	477.4	525.1	453.9	499.3	365.6	402.16	337.5	371.25				
			Дундговь	971.5	1068.7	966.5	1063.2	663.8	730.2	685	753.5	685.6	754.16				
			Өмнөговь	427.2	469.9	444.0	488.4	405.1	445.6	312.4	343.64	227.7	250.47				
	Дүн		1172.6	1289.9	1175.1	1292.6	1101.2	1211.3	894.6	984.06	806.3	886.93					
4	Зүүн бүс	Дорнод	3464.4	4068.0	3545.1	4179.3	3105.3	3701.2	2685.3	3225.46	2475.8	2992.21					
			385.2	423.7	432.1	475.3	438.5	482.4	425.7	468.27	400.9	440.99					
			605.6	666.2	689.8	758.8	717.3	789.0	708	778.8	711	782.1					
			626.9	689.6	677.9	745.7	688.6	757.5	648	712.8	626.2	688.82					
			1617.7	1779.5	1799.8	1979.8	1844.4	2028.8	1781.7	1959.87	1738.1	1911.91					
	Дүн		301.0	361.2	109.6	131.5	102.8	123.4	94.8	113.76	104.28						
	Дүн		142.5	361.2	109.6	131.5	102.8	123.4	94.8	113.76	104.3						
	Улсын хэмжээгээр		14694.1	18270.0	14840.8	17329.4	13876.3	16990.4	11928.1	10537.2	12801.7						

Ямааны тоо, ноолуурын бэлтгэлийн хэмжээ /хөгжлийн бүсээр/

№	Хөгжлийн бүс	Бүсэд багтаж байгаа аймгууд	1998		1999		2000		2001		2002			
			ямааны тоо	ноолуурын хэмжээ /тн/	ямааны тоо	ноолуурын хэмжээ /тн/	ямааны тоо	ноолуурын хэмжээ /тн/	ямааны тоо	ноолуурын хэмжээ /тн/	ямааны тоо	ноолуурын хэмжээ /тн/		
1	Баруун бүс	Баян Өлгий	492.2	123.1	513.3	128.3	521.2	130.3	543.0	135.8	540	135		
		Увс	621.7	155.4	609.8	152.5	521.8	130.5	570.9	142.7	536.7	134.175		
		Ховд	770.9	192.7	795.9	199.0	794.3	198.6	689.1	172.3	657.7	164.425		
		Говь Алтай	1029.0	257.3	1029.0	257.3	1003.7	250.9	878.8	219.7	577.4	144.35		
		Завхан	751.9	188.0	693.6	173.4	585.0	146.3	530.3	132.6	533.6	133.4		
Дүн		3665.7	916.4	3453.6	910.4	3426.0	856.5	3212.1	803.0	2845.4	711.35			
2	Хангайн бүс	Архангай	504.6	126.2	551.1	137.8	542.8	135.7	509.9	127.5	527.1	131.775		
		Баянхонгор	1252.3	313.1	1199.3	299.8	1190.0	297.5	802.7	200.7	412.1	103.025		
		Булган	304.6	76.2	335.7	83.9	341.5	85.4	376.6	94.2	397.8	99.45		
		Орхон	33.9	8.5	44.6	11.2	50.3	12.6	55.8	14.0	37.5	9.375		
		Өвөрхангай	952.6	238.2	930.3	232.6	730.6	182.7	700.5	175.1	652	163		
		Хөвсгөл	662.3	165.6	678.9	169.7	674.2	168.6	615.1	153.8	725	181.25		
		Дүн		3710.3	927.6	3739.9	935.0	3529.4	882.4	3060.6	765.2	2751.5	687.875	
3	Төвийн бүс	Говь сүмбэр	41.7	10.4	42.1	10.5	37.9	9.5	26.8	6.7	37.2	9.3		
		Дархан Уул	40.5	10.1	43.2	10.8	53.6	13.4	52.8	13.2	53	13.25		
		Дорноговь	344.3	86.1	368.1	92.0	344.6	86.2	152.7	38.2	182	45.5		
		Дундговь	856.5	214.1	473.9	118.5	441.4	110.4	550.9	137.7	622.6	155.65		
		Өмнөговь	923.7	230.9	907.5	226.9	868.7	217.2	736.8	184.2	560.5	140.125		
		Сэлэнгэ	119.0	29.8	138.4	34.6	165.8	41.5	185.9	46.5	222.5	55.625		
		Төв	495.6	123.9	494.0	123.5	483.6	120.9	457.8	114.5	493.4	123.35		
		Дүн		2821.3	705.3	2467.2	616.8	2395.6	598.9	2163.7	540.9	2171.2	542.8	
		4	Зүүн бүс	Дорнод	116.2	29.1	123.5	30.9	133.5	33.4	318.8	79.7	343.9	85.975
				Сүхбаатар	316.4	79.1	348.7	87.2	361.1	90.3	388.2	97.1	463.5	115.875
Хэнтий	354.4			88.6	353.7	88.4	364.7	91.2	377.7	94.4	403.3	100.825		
Дүн		787.0	196.8	825.9	206.5	859.3	214.8	1084.7	271.2	1210.7	302.675			
5	Улаанбаатар	77.4	19.4	55.3	13.8	59.1	14.8	63.5	15.9	77.3	19.325			
Дүн		142.5	361.2	55.3	13.8	59.1	14.8	63.5	76.2	77.3	19.3			
	Улсын хэмжээгээр		11126.8	3107.3	11033.8	2758.5	10269.4	2567.4	9584.6	2456.5	9056.1	2264.0		

Тэмээний тоо, унгалсны бэлтгэх хэмжээ /хөгжлийн бүсээр/

/МЯН.ТОЛГОЙГООР/

№	Хөгжлийн бүс	Бүсэд багтаж байгаа аймгууд	1998			1999			2000			2001			2002		
			ний тоо	хэмжээ /тн/	ний тоо	хэмжээ /тн/	ний тоо	хэмжээ /тн/									
1	Баруун бүс	Баян Өлгий	8.2	36.9	7.9	35.7	6.9	31.1	6.3	28.4	5.8	26.1					
		Увс	24.3	109.4	22.7	102.2	18.2	81.9	16.8	75.6	14.8	66.6					
		Ховд	24.9	112.1	24.9	112.1	23.0	103.5	19.6	88.2	16.8	75.6					
		Говь Алтай	35.3	158.9	34.4	154.8	31.8	143.1	28.3	127.4	22.1	99.45					
		Завхан	11.1	50.0	10.8	48.6	8.7	39.2	7.9	35.6	7.0	31.5					
	Дүн	103.8	467.1	116.2	453.3	88.6	398.7	78.9	355.1	66.5	299.25						
2	Хангайн бүс	Архангай	0.8	3.6	0.9	3.9	0.8	3.6	0.6	2.7	0.7	3.15					
		Баянхонгор	38.7	174.2	39.5	177.8	37.1	167.0	28.2	126.9	19.4	87.3					
		Булган	1.0	4.5	1.0	4.3	0.9	4.1	0.9	4.1	0.7	3.15					
		Орхон	0.1	0.5	0.1	0.4	0.1	0.5	0.1	0.5	0.1	0.45					
		Өвөрхангай	19.5	87.8	19.3	86.9	16.5	74.3	14.7	66.2	13.3	59.85					
	Дүн	65.5	294.8	66.0	297.2	60.0	270.0	47.9	215.6	37.4	168.3						
3	Төвийн бүс	Говь сүмбэр	0.5	2.3	0.6	2.5	0.5	2.3	0.4	1.8	0.4	1.8					
		Дархан Уул	0.1	0.5	0.2	0.7	0.2	0.9	0.1	0.5	0.1	0.45					
		Дорноговь	29.5	132.8	30.4	136.7	29.8	134.1	6	27.0	6.1	27.45					
		Дундговь	29.4	132.3	28.4	127.8	21.1	95.0	19.4	87.3	19.7	88.65					
		Өмнөговь	97.7	439.7	98.7	444.2	92.8	417.6	82.3	370.4	72	324					
	Дүн	161.7	727.7	162.7	732.4	148.7	669.2	111.8	503.1	101.8	458.1						
4	Зүүн бүс	Дорнод	6.1	27.5	6.0	26.9	5.9	26.6	28.1	126.5	28.1	126.45					
		Сүхбаатар	12.1	54.5	12.4	55.9	12.2	54.9	12.1	54.5	12.4	55.8					
		Хэнтий	7.3	32.9	7.4	33.2	7.3	32.9	6.4	28.8	6.1	27.45					
			25.5	114.8	25.8	116.1	25.4	114.3	46.6	209.7	46.6	209.7					
		5 Улаанбаатар	0.1	0.5	0.1	0.4	0.1	0.5	0.1	0.5	0.1	0.45					
	Дүн	0.1	361.2	0.1	0.4	0.1	0.5	0.1	0.1	0.1	0.5						
	Улсын хэмжээгээр	356.6	1965.5	370.9	1599.3	322.8	1452.6	285.3	1283.5	252.4	1135.8						

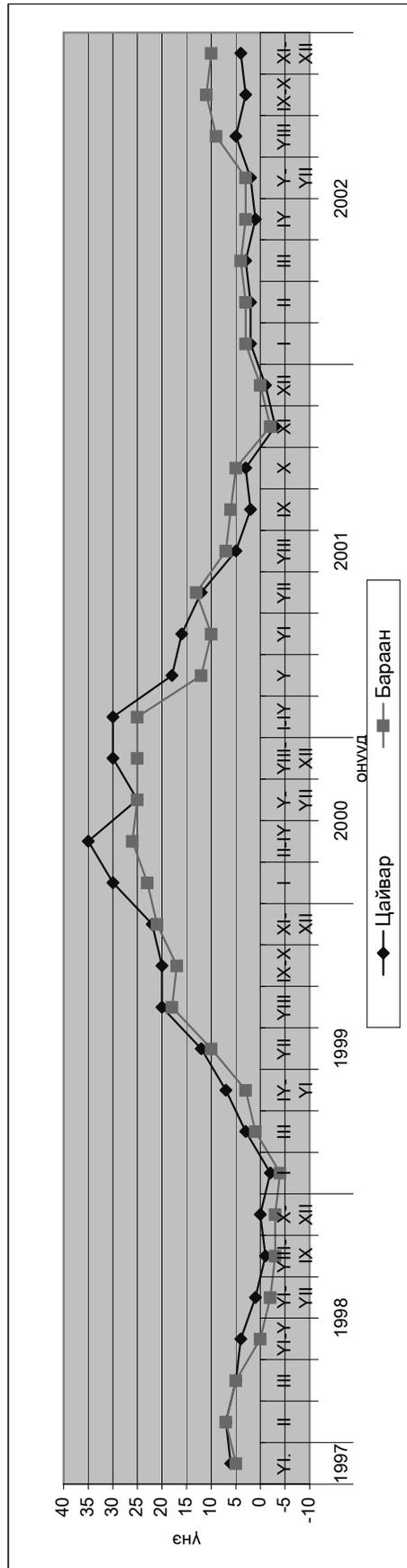
Омог, үүлдрийн ямааны ноолуурын чанарын гол үзүүлэлт

Ямааны омог, үүлдэр	Байршил	Ямааны нас, хүйс	Ноолуурын голч /микронээр/	Нэг ямаанаас авах ноолуурын хэмжээ/гр/
Буурал омог	Завхан аймаг Дөрвөлжин сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа	16.5-17.5	330-350
		Бүдүүн эм ямаа	14.0-15.5	350
		Борлон	13.0-14.5	230-240
Баяндэлгэр омог	Сүхбаатар аймаг Баяндэлгэр сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа	16.5-17.5	300-330
		Бүдүүн эм ямаа	14.0-15.5	300-340
		Борлон	13.0-14.5	240-250
Эрчим омог	Хөвсгөл аймаг Төмөр булаг сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа		350
		Бүдүүн эм ямаа		285
		Борлон	13.9-14.7	230-250
Өлгийн улаан омог	Увс аймгийн Өлгий сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа		350-450
		Бүдүүн эм ямаа		320-360
		Борлон	14.1-15.5	
Залаа жинстийн цагаан омог	Баянхонгор аймаг Шинэ Жинст сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа	16.0-16.5	378
		Бүдүүн эм ямаа	14.5-15.5	287
		Борлон	13.0-14.5	263
Говь Гурван сайхан үүлдэр	Өмнөговь аймаг Булган сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа	18.0-20.0	600-800
		Бүдүүн эм ямаа	17.5-18.5	400-500
		Борлон	15.5-17.5	320-350
Уулын бор үүлдэр	Баян Өлгий аймаг Баяннуур, Дэлүүн, Булган сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа		740
		Бүдүүн эм ямаа	17.0-20.0	500
		Борлон		340
Өнжүүл үүлдэр	Төв аймаг Баян Өнжүүл сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа		1500-2000
		Бүдүүн эм ямаа		1100
		Борлон		600
Монгол үүлдэр	Монгол орны бүх аймаг сум	Ухна болон бүдүүн эр ямаа		250-350
		Бүдүүн эм ямаа	15.1-16.0	240-270
		Борлон		200-230

Монгол, Афган самнасан ноолуурын үнийн зөрүүний хэлбэлзэл

	1997			1998			1999			2000			2001			2002		
	YI.	II	III	YI-Y	YII-YII	YIII-IX	X-XII	I	III	IY-YI	YII	YIII	IX-X	XI-XII	I	II-IY	Y-YII	YIII-XII
Цайвар	6	7	5	4	1	-1	0	-2	3	7	12	20	20	22	30	35	25	30
Бараан	5	7	5	0	-2	-3	-3	-4	1	3	10	18	17	21	23	26	25	25

	2001			2002													
	I-IY	Y	YI	YII	YIII	IX	XI	XII	I	II	III	IY	Y-YII	YIII	IX-X	XI-XII	
Цайвар	30	18	16	12	5	2	3	-3	-1	2	2	3	1	2	5	3	4
Бараан	25	12	10	13	7	6	5	-2	0	3	3	4	3	3	9	11	10

Бүдүүвтэр ноос нийлүүлэх боломжтой аймаг

Ноос бэлтгэлийн бүс	Бүсэд хамаарагдах аймаг	Бэлтгэх ноосны хэмжээ (тн)	
		аймаг	бүс
1. Баруун бүс	1. Говь-Алтай	200	550
	2. Завхан	100	
	3. Увс	100	
	4. Ховд	150	
2. Төвийн бүс	1. Баянхонгор	200	830
	2. Хөвсгөл	150	
	3. Өвөрхангай	80	
	4. Төв	150	
	5. Сэлэнгэ	150	
	6. Булган	100	
3. Зүүн бүс	1. Хэнтий	60	140
	2. Сүхбаатар	30	
	3. Дорнод	50	
4. Өмнөд бүс	1. Дорноговь		
	2. Өмнөговь		
	3. Говь сүмбэр		
Дүн			1520

Нарийн, нарийвтар ноос нийлүүлэх боломжтой аймаг

Ноос бэлтгэлийн бүс	Бүсэд хамаарагдах аймаг	Бэлтгэх ноосны хэмжээ (тн)	
		аймаг	бүс
1. Төвийн бүс	1. Сэлэнгэ	90	175
	2. Төв	45	
	3. Өвөрхангай	25	
	4. Булган	15	
2. Зүүн бүс	1. Хэнтий	20	45
	2. Сүхбаатар	10	
	3. Дорнод	15	
			220

**1990 оны ноолуурын салбарын нийт экспортын бүтээгдэхүүний тоо
хэмжээ**

№	Бүтээгдэхүүний нэр төрөл	хэмжих нэгж	тоо хэмжээ
1	Самнасан ноолуур	мян.ш	231.0
2	Бөмбөгөн ноолуур	тн	68.0
3	Тэмээний ноосон хөнжил	мян.м	90.2
4	Ямааны ноолууран сүлжмэл	мян.ш	300.0
5	Тэмээний ноолууран сүлжмэл	мян.ш	25.4

Ноолуур боловсруулах үйлдвэрүүдийн хүчин чадлын судалгаа

	Компанийн нэр	Суурилагдсан хүчин чадал , тн			Хүчин чадлын ашиглалт %		
		Угаах /тн/	Самнах /тн/	Сүлжмэл цамц мян.шир	Угаах	Самнах	Сүлжмэл цамц
1	Дэлийн булаг ХХК		25				
2	Хан богд кашмир ХХК		80			20	
3	Говь ХК	1200	1200		100	100	
4	Оддин ХХК	200	200		40	40	
5	Монгол Амикал ХҮ	400	400		91.3	91.3	
6	Осин ХХК		22			100	
7	Санширо ХХК		30		80	80	
8	Мон Форте ХХК	1000	160		80	55	
9	Эм Икс ХХК		40			70	
10	Тэвхэн Эдэльвайс ХХК	540	80		50		
11	Сор кашмир ХХК		90			76.7	
12	МХ Кашмир ХХК		60			100	
13	Кашмирфайн Ази ХХК		84			60	
14	Мон Итали кашмир ХХК	720	150		10	25	
15	Хөх мөнх ХХК	550	70		85	62	
16	Хан туул кашемир ХХК	180	48		80	96	
17	Лоро Пиана Монгол ХХК		75			93	
18	Ти энд Ай ХХК		72			50	
19	Алтай кашмир ХХК	240	100		10	16	
20	Монгол кашмир ХХК		50			72	
21	Ронг ба ХХК		80				
22	Нойкашмир ХХК	40	40		100	10	
23	А-Үйлс ХХК	150	75		53.6	53.3	
24	Ээрмэл ХК	500	90		100	100	
25	Туяа ХХК						
26	Буян Холдинг ХХК	450	200	96	15	15	50
27	Монгол вийшн нэхмэл ХХК	500	60	50	50	50	100
28	Нованоолуур ХХК	15	30		70	80	
29	Хосгол ХХК	20	15		80	80	
30	Хаан бог ХХК		90				
31	Исткашмир ХХК		65				
32	Жэй Жэй Хөвсгөл Нитинг Ххк Ху			1000			70
33	Сэлэнгэ нитинг ХХК			5400			89
34	Трост энд Глори ХХК			140			70
35	Сотома Монгол ХХК			1680			29
36	Эрдос Монголия кашмир продуктс ХХК			270			55
37	Эфорт Монголия нитвер ХХК			120			35
38	Стар азиа монгол ХХК			580			53
39	МГЛ голден ийгл кашмир продукт ХХК			180			100
40	Монгол виннер ХХК			200			80
	Дүн	6705	3781	9716	67.5	70.8	60.9

**Ноосны салбарын үйлдвэрүүдийн 1990 оны
нийт болон экспортод нийлүүлэх бүтээгдхүүний
тоо, хэмжээ**

№	Үйлдвэрийн нэр	Гол нэрийн бүтээгдэхүүн	Хэмжих нэгж	Нийт бүтээгдэхүүн	Үүнээс
					Экспортод нийлүүлэх
1.	Улаанбаатарын ноос угаах үйлдвэр	Угаасан ноос	тн	5900,0	1036,2
2.	Дорнодын ноос угаах үйлдвэр	Угаасан ноос	тн	1900,0	437,0
3.	Баян-Өлгийн ноос угаах үйлдвэр	Угаасан ноос	тн	2180,0	960,6
4.	Улаанбаатарын ноосон нэхмэлийн үйлдвэр	Нарийн даавуу “Шевиод”	м/м	430,0	35,0
5.	Улаанбаатарын хивсний үйлдвэр	Хивс	м/м ²	492,0	460,0
6.	Эрдэнэтийн хивсний комбинат	Хивс	м/м ²	1320,0	1282,0
7.	Дорнодын хивсний комбинат	Хивс	м/м ²	466,0	415,0
8.	Улаанбаатарын Ээрмэлийн үйлдвэр	Төрөл бүрийн номерын ээрмэл	тн	3000,0	480,0
9.	Улаанбаатарын нэхээсгүй даавууны үйлдвэр	Фетро	тн	710,0	360,0
10.	Улаанбаатарын сүлжмэлийн I үйлдвэр	Том болон хүүхдийн сүлжмэл эдлэл	м/ш	1000,0	220,0
11.	Улаанбаатарын сүлжмэлийн II үйлдвэр	Дотуур сүлжмэл эдлэл	м/ш	540,0	=
12.	Улаанбаатарын эсгий, эсгий гутлын I үйлдвэр	Гэрийн эсгий, эсгий гутал	м/м м/хос	630,0 420,0	= 360,0
13.	Улаанбаатарын эсгий, эсгий гутлын II үйлдвэр	Гэрийн эсгий, Эсгий гутал	м/м м/хос	510,0 500,0	= =
14.	Улаанбаатарын монгол гар хивсний үйлдвэр	Хивс	м/м ²		=

**Ноосны салбарын 1990 онд ажиллаж байсан
үйлдвэрүүдийн өнөөдрийн ерөнхий байдал**

№	Үйлдвэрүүдийн нэр	Өнөөдрийн байдал
1.	Улаанбаатарын ноос угаах үйлдвэр	- Хувьчлагдаж “ Монноос” ХК болсон 2002 оныг дуустал үйл ажиллагаа явуулсан. 2003 оноос эдийн засгийн хувьд хүндрэлд орж үйлдвэрлэлээ зогсоосон . Банкны өр ихтэй.
2.	Дорнодын ноос угаах үйлдвэр	-Хувьчлагдсан. Эргэлтийн хөрөнгөгүйгээс 1996 оноос үйл ажиллагаагаа зогсоосон.
3.	Баян-Өлгийн ноос угаах үйлдвэр	-Хувьчлагдсан. 1990-ээд оны эхнээс үйл ажиллагаагаа зогсоосон.
4.	Улаанбаатарын ноосон нэхмэлийн үйлдвэр	-Хувьчлагдаж “ Моннэхмэл” ХК болсон. Эргэлтийн хөрөнгөгүйгээс 1995-2002 онд сул зогссон. 2003 оноос хувьцааг нь өөр эзэн эзэмших болсоноор үйлдвэрлэлээ сэргээхээр оролдож байгаа.
5.	Улаанбаатарын хивсний үйлдвэр	-Хувьчлагдаж “ Улаанбаатар хивс “ ХК болсон. Өнөөдрийг хүртэл үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа. Хүчин чадлынхаа . . . хувийг ашигладаг. Шийдэгдээгүй өр ихтэй.
6.	Эрдэнэтийн хивсний комбинат	-Хувьчлагдаж “ Эрдэнэт хивс “ ХК болсон. Хүчин чадлынхаа 40 гаруй хувийг ашиглаж байгаа. Зах зээл дээр ноосны салбарын үйлдвэрүүдээс хамгийн тогтвортой ажиллаж байгаа үйлдвэр. Шийдэгдээгүй өр ихтэй.
7.	Дорнодын хивсний комбинат	-Хувьчлагдаж “ Дорнод хивс “ ХК болсон. 1996 оноос үйл ажиллагаагаа зогсоосон . Өрөө төлөөгүйгээс 1998 оноос банкны эрх мэдэлд шилжсэн. Үйл ажиллагаагаа сэргэх ямар ч боломжгүй болсон. Зориулалтыг нь өөрчлөх шаардлагатай.
8.	Улаанбаатарын ээрмэлийн үйлдвэр	-Хувьчлагдаж “ Ээрмэл “ ХК болсон. Өнөөдрийг хүртэл үйл ажиллагаа явуулсан. Нэхмэл, Сүлжмэл бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхээр өргөтгөл хийгдэж байгаа. Эргэлтийн хөрөнгө дутагдалтай.
9.	Улаанбаатарын нэхээсгүй даавууны үйлдвэр	-Хувьчлагдсан. Өнөөдрийг хүртэл ямар нэг хэмжээгээр үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа. Хүчин чадлынхаа 10-15 хувийг ашигладаг.
10.	Улаанбаатарын Монгол гар хивсний үйлдвэр	-Хувьчлагдсан. Үйлдвэрээ татан буулгаж үйлдвэрлэлийнхээ байр талбайр түрээсээр бусад шилжүүлсэн. Зориулалт нь өөрчлөгдсөн.
11.	Улаанбаатарын сүлжмэлийн I үйлдвэр	- Хувьчлагдсан. “ Сүлжээ “ ХК болсон. Зориулалт нь өөрчлөгдөж “ Оёдлын үйлдвэр болсон” Үйл ажиллагаагаа тогтвортой явуулж байгаа.
12.	Улаанбаатарын сүлжмэлийн II үйлдвэр	-Хувьчлагдсан. Зориулалт нь өөрчлөгдсөн. Байр талбайгаа түрээс, худалдааны хэлбэрээр ашигладаг.
13.	Улаанбаатарын эсгий, эсгий гутлын I үйлдвэр	-Хувьчлагдсан. “ Эсгий, эсгий гутал” ХК болсон. 2001 он хүртэл үйл ажиллагаагаа явуулсан. 2002 оноос хувьцааг өөр эзэн эзэмшиж зориулалтыг нь өөрчилсөн. Одоо худалдааны төв хэлбэрээр ажилладаг болсон.
14.	Улаанбаатарын эсгий, эсгий гутлын II үйлдвэр	-Хувьчлагдсан. “ Эсгий гутал “ ХК болсон. 1998 оноос эргэлтийн хөрөнгөгүйгээс үйл ажиллагаагаа зогсоосон. Хөрөнгө, мөнгөний дэмжлэг үзүүлбэл цаашдаа үйл ажиллагаагаа сэргээх боломжтой.
15.	Хатгал хотын ноос угаах үйлдвэр	-1987 онд үйл ажиллагаагаа зогсоож зөөлөн оёдлын үйлдвэр болж өөрчлөгдсөн хэдий ч 1994 онд дампуурсан.

Экспортын зориулалтаар хонины ноосонд анхан шатны боловсруулалт хийх боломжтой үйлдвэрүүдийн хүчин чадал (угаасан ноосоор)

№	Үйлдвэрийн нэр	Нийт хүчин чадал (нэг ээлжээр жилд)	Ноолуурт	Ноосонд	Байршил
1	"Монноос" ХК	1600		1600	
2	Өвөрхангай аймгийн Хархорины ноос угаах үйлдвэр	450		450	Өвөрхангай
3	"Монфорте " ноолуурын үйлдвэр	350	200	150	Улаанбаатар
4	Мон Итали ХХК	450	250	200	Улаанбаатар
5	"Алтай-Кашмир" ноолуурын үйлдвэр	450	150	300	Улаанбаатар
6	" Хөх Мөнх " ноолуурын үйлдвэр	450	100	350	Улаанбаатар
7	" Туяа" ХХК ноолуурын үйлдвэр	300	200	100	Улаанбаатар
8	УБ-барилга компанийн ноос угаах үйлдвэр	650		650	Улаанбаатар
9	Баян-Өлгийн ноос угаах үйлдвэр	550		550	БаянӨлгий
10	Ховд аймгийн ноолуурын үйлдвэр	350	50	300	Ховд
11	Эрдэнэтийн ноолуурын үйлдвэр	650	350	300	Эрдэнэт
12	Говь-Алтайн тэмээний ноосны үйлдвэр	350	50	300	Говь-Алтай
13	Дорнод аймгийн ноос угаах үйлдвэр	850		850	Дорнод
14	Өмнөговь аймгийн ноолуурын үйлдвэр	450	100	350	Өмнөговь
15	Их Могол компаний ноос угаах үйлдвэр	300		300	Төв аймаг Баян цогт сум
16	Монгол Нэхмэл ХК-ний ноос угаах үйлдвэр	600		600	Улаанбаатар
	Дүн	8800	1450	7350	

**Тэмээний унгас боловсруулах үйлдвэрийн хүчин чадал,
боловсруулалтын түвшин**

№	Компаний нэр	Хүчин чадал /тн/	Боловсруулалтын түвшин
1	Говь ХК	200	АШБ, ээрэх, сүлжих
2	Монгол Амикал ХҮ	250	АШБ, ээрэх, сүлжих
3	Монфорте ХХК	150	АШБ
4	Алтай кашмир ХХК	300	АШБ
5	Туяа ХХК	100	АШБ
6	Эрдэнэт ноолуур ХХК	300	АШБ
7	Мон Итали ХХК	200	АШБ
8	Хөх мөнх ХХК	350	АШБ
9	Ховдын ноолуурын үйлдвэр	300	АШБ
10	Өмнөговийн ноолуурын үйлдвэр	350	АШБ
11	Ээрмэл ХК	100	АШБ, ээрэх, сүлжих
12	Алтайн тэмээ ХХК	100	АШБ
13	Бадмаараг ХХК		Сүлжих
14	Ихэр		Сүлжих
15	Уужин ХХК		Сүлжих
	Бүгд	2700	

Ноолуур, ноолууран бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ, үнийн дүн (1998-2002 он)

Д/д	Бүтээгдэхүүний нэр төрөл	Хэм нэгж	1998		1999		2000		2001		2002	
			Тоо	Үнэ МЯН\$	Тоо	Үнэ МЯН\$	Тоо	Үнэ МЯН \$	Тоо	Үнэ МЯН \$	Тоо	Үнэ МЯН \$
1	Түүхий ноолуур	тонн	16.2	306.6	749.2	1379.1	717.2	21881.4	24.9	702.2	58.9	972.9
2	Бөмбөгөн ноолуур	тонн	7.8	394.8	36.43	1771.7	7.1	639.8	2..8	291.4	15.4	910.7
3	Самнасан ноолуур	тонн	789.2	53770.8	1051.8	39885.1	770.1	54528.8	577.5	39552.7	622.1	30109.2
4	Ноолууран сүлжмэл	МЯН шир	166.5	5170.9	294.8	7243.1	2843	25943.6	4324.1	16982.1	486.3	13008.7
5	Дүн			36643.1		6270.3		102993.6		57528.4		45001.5
6	Улсын экспортын дүн	МЯН шир		316847.3		505669.4		46610		38520		500917.4
7	Улсын экспортод ноолуурын эзлэх хувь	хувь		11.6		12.4		22.1		14.9		27.3

Ноос, ноосон бүтээгдэхүүний экспорт
/сүүлийн 5 жилээр/

№	Барааны нэр	Х/н	1998	1999	2000	2001	2002
1	Хонины ноос	тн	5421,5	8684,5	5216,3	10480,8	6634,7
	Үнийн дүн	мян.\$	4224,0	6012,1	2950,4	3905,6	4656,6
2	Сэмлэсэн буюу самнасан ноос	тн				18,1	
	Үнийн дүн	мян.\$				12,7	
3	Эсгий	м ²				52	
	Үнийн дүн	мян.\$				0,2	
4	Хивс	м ²	18,4	28851,67	67998,3	84801,0	82739,2
	Үнийн дүн	мян.\$	1,5	927,1	1347,1	855,5	884,3

**Тэмээний ноос, тэмээний ноосон бүтээгдэхүүний
экспорт /сүүлийн 5 жилээр/**

№	Барааны нэр	Х/н	1998	1999	2000	2001	2002
1	Тэмээний эр ноос /түүхий /	тн	449,58	594,6	464,0	573,46	293,2
	Үнийн дүн	мян.\$	857,5	970,6	847,5	1153,3	583,9
2	Тэмээний эм ноос /түүхий/	тн	214,67	297,35	347,9	390,55	42,3
	Үнийн дүн	мян.\$	510,6	648,4	767,9	1057,8	116,9
3	Ботго, торомны ноос	тн		1,34			
	Үнийн дүн	мян.\$		25,5			
4	Тэмээний самнасан ноос	тн	64,77	65,66	19,28	47,68	55,09
	Үнийн дүн	мян.\$	511,2	511,9	149,0	287,1	467,4
5	Тэмээний ноосон топс	тн	12,93		27,65	3,33	
	Үнийн дүн	мян.\$	130,3		261,0	83,3	
6	Тэмээний ноосон хөнжил, хувцас эдпэл	ш	3539	2880	9803	1851	1805
	Үнийн дүн	мян.\$	157,9	86,6	324,5	80,5	74,2

**Нэхмэлийн салбарын гол нэрийн бүтээгдэхүүний
экспортын бүтэц /улс орноор/**

Ямааны бохир ноолуур /тн/

	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн/мян\$
1	Хятад	9.08	133.8	742.3	13601.4	707.88	21398	22.3	567.8	58.9	972.8
2	Итали	1	21.2			9.3	483.4				
3	Япон	6.15	151.6	7.33	196.3			2.63	134.4		
4	ХБНГУ										0.1
5	Нийт дүн	16.23	306.6	749.63	13797.7	717.2	21881.4	24.93	702.2	58.9	972.9

Ямааны ноолууран топс /тн/

	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Хятад					1.1	93.2				
2	Колумба					0.2	17.9				
3	Англи	6.88	320.4	18.34	670.9	0.97	98.1	2.41	243.5		
4	Итали	0.82	32.8	9.48	526.2	2.1	130.4				
5	Япон	1.89	111.4	0.49	36.6	2.61	286.4	0.42	47.8		
6	Балба					0.15	13.8				
7	БНСУ			1.89	122.4						
8	Энэтхэг			1.19	99.5						
9	Нидерланд			3.03	139.3						
10	Непал			2.02	182.8						
	нийт дүн	9.59	464.6	36.44	1777.7	7.13	639.8	2.83	291.3		

Ямааны самнасан ноолуур /тн/

	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Швейцарь	6.66	326.4	15.29	554	5.73	384.7	8.79	297.1	11.7	590.8
2	Хятад	110.38	4725.4	336	11634.5	386.79	24244	119.84	8304.9	215.6	10475
3	ХБНГУ					0.04	4	1	85.1		
4	Англи	317.64	11587.5	252.04	10605.1	114.04	10004.3	82.01	5386.8	97.7	4664.6
5	Гонконг					29.48	2358.2	67.52	4863	68	3087.4
6	Итали	242.1	9573	258.79	9872	163.12	12850.6	161.07	10928.7	151	7708.4
7	Япон	45.73	1699.8	131.4	5238.7	49.79	3615	111.66	8703.4	53.5	2482.2
8	Араб	1.25	53.5	1.26	54.1						
9	Бельги	44.61	1857.8								
10	Ирланд	17.04	735.7								
11	БНАСУ	0.17	8.9	3	113						
12	Аомынь	21.74	746.4								
13	Нидерланд	15.8	672.5	14.69	508.7						
14	Непал	0.38	18.8	0.2	11.4						
15	АНУ	26.26	988.5	21.7	703						
16	Мексик			17.65	590.5						
	Дүн	849.76	32994.2	1052.02	39885	748.99	53460.8	551.89	38569	597.5	29008.4

Хонины сэмлээгүй буюу самнаагүй ноос /тн/

	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Хятад	4773.2	3664.9	6035.96	4346.1	2461.02	1676.9		1884.4	3034.2	2538.2
2	Англи	458	399.8	661.04	478.1	869.27	569.2				
3	Энэтхэг	150.05	122.8	260.36	229.1	56.41	65.9				
4	Казахстан					40	12				
5	Пакистан					19.48	6.8				
6	ОХУ					1770.12	529.6				
7	Бельги	17.31	10.6					31.92	30.3	84.9	80.6
8	Швейцари							200.52	165.4		
9	БНСУ	18.71	23.8								
10	Чех улс	4.24	2.1								
11	Япон			12	2.4						
12	АНУ			19.03	17.8						
	Дүн	5421.51	4224	6988.39	5073.5	5216.3	2860.4	232.44	2080.1	3119.1	2618.8

Ямааны ноолууран платъе /ш /

	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Япон					70	3.3				
2	АНУ					143	8.5			288	11.6
3	БНСУ									7	0.3
4	Итали									43	2.2
5	Канад									129	4.7
6	ОХУ			6	0.2						
	Дүн			6	0.2	213	11.8	628	32.5	467	18.8

Ямааны ноолууран юбка /ш/

	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Бельги	17	0.2			34	1.5	8	0.3		
2	ОХУ	5	0.3	39	0.7						
3	АНУ	2	0			148	7.3			3871	147.9
4	Канад					19	0.9				
5	Англи					85	5.8				
6	Япон					2741	118.3	15	0.8	663	14.7
7	БНСУ					0	0	0	0	221	6.6
	Дүн	24	0.5	39	0.7	3027	133.8	23	1.1	4895	174.7

Ямааны ноолууран эм өмд /ширхэгээр /

№	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Бельги	74	2.2			32	1.7				
2	ОХУ	7	0.3								
3	АНУ	1	0			563	30.4	988	45.9	680	28.8
4	Канад					15	0.8	84	1.6		
5	Япон					902	37.8	180	6.5		
6	Люксембург					53	2.6				
7	Хятад							2976	20.8		
	Дүн	82	2.5	0	0	1565	73.3	4228	74.8	680	28.8

Ямааны ноолууран пальто, хүрэм /ш/

№	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Австри					67	1.4				
2	Бельги					28337	1123				
3	Канад					6451	253			1	0.3
4	Швейцарь					30	1.3				
5	Хятад					68048	1508				
6	ХБНГУ					29517	1202.1				
7	Дани					186	8				
8	Египет					498	15.4				
9	Испани					990	61.7				
10	Франц					58040	1756.1				
11	Англи					2934	233				
12	Итали					4081	159				
13	Япон					72029	2569			217	6.5
14	Люксембург					335	17.4				
15	Швед					250	11.3				
16	ОХУ					723	25.6				
17	АНУ					156015	4061.5			12726	348.8
18	БНСУ									6	1
	Дүн	0	0	0	0	428531	13007.1	0	0	12950	356.6

Ямааны ноолууран сүлжмэл, свитер, джемпер /ш/

№	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Австри	130	1.2			67	1.4				
2	Бельги	40787	1541.2	24987	741.7	28337	1123	17263	746	4038	143.9
3	Канад	1379	55	2488	56.9	16483	208	4547	209.8	6331	221.7
4	ХБНГУ	261	11.1	32431	1227.7	29517	1202.1	20749	883.3	87358	2099.2
5	Дани	986	43.6	59	3.7	186	8	49	1.8		
6	Франц	153	6.6	17455	503.5	58040	1756.1	170	5.7	389	11.5
7	Сянган	30665	1379.5	57934	1020					114072	46.3
8	Итали	2851	140.3	12453	387	4081	139	10573	307.1	15718	418.2
9	Япон	38267	1065.5	65868	1799.1	73560	2608.2	61370	2364.5	88094	2164.6
10	Норвеги	68	2.1								
11	Непал	100	3.5								
12	Швед	227	10.5	318	13	250	11.3	248	11.3	183	6.6
13	ОХУ	229	9.4	1618	45	723	25.6	1474	50	933	21.7
14	Турк	251	8.5								
15	АНУ	35797	710.4	77454	1404.5	2482828	16663.7	4116656	11890.4	5065593	9224.9
16	Австрали			25	1			65112	27.1		
17	Швейцари			605	21.8	30	1.3	439	16.9	201	6.9
18	БНСУ			98	2.5			14863	59.2	7522	272.1
19	Хятад					143252	1720.6	4320	148.1	560311	1634.6
20	Египед					498	15.4				
21	Испани					990	61.7			11420	228.4
22	Англи					3844	289	5934	233.8	34866	784.7
23	Люксембур					335	17.4				
24	Польш							460	27.1	616	13.1
	Дүн	152151	4988.4	293793	7228.7	2843021	25943.6	4324137	16982.1	6008543	17550.9

Ямааны ноолууран хөнжил /ш/

№	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	Болгар	30	4.4								
2	Хятад	930	13.8								
3	ХБНГУ	4	0.9								
4	Итали	52	13.4	45	12						
5	Швед	2	0.3								
6	АНУ	3	0.2	19	1.5	3	0.5				
7	ОХУ			49	12.7						
8	Австри					20	4.7				
9	Япон					321	54.7				
	Дүн	1021	33	113	26.2	344	60	99	7.1	879	31.7

Бусад ноолууран эм хувцас /ш/

№	Улс, орон бүс нутаг	1998		1999		2000		2001		2002	
		тоо	дүн/мян\$	тоо	дүн мян/\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$	тоо	дүн мян\$
1	АНУ					8022	237.5			7293	248.7
2	Бельги							20	1.9		
3	Канад							122	11.5	1	0.2
4	БНСУ									9	1.2
5	ХБНГУ									10	1.3
	Дүн	0	0	0	0	8022	237.5	142	13.4	7330	262.2

Долоо. Судалгаанд ашигласан материал, эх сурвалж

1. Гаалийн мэдээ 1998-2002 он
2. Статистикийн мэдээ 1998-2002 он
3. **The Wool Record Weekly Market Report** 1998-2002 он
4. Ч.Ганзориг /ҮХ-ны сайд/
“Ноолуурын тухай өгүүлэх нь”
/Өнөөдөр сонин 2003 он/
5. Г.Ёндонсамбуу, Б.Жамбал
“Ноосны бэлтгэл, анхан шатны боловсруулалтын тухай танилцуулга”
/судалгаа, танилцуулга 1999 он/
6. Б.Жамбал, Д.Батбаяр
“Монгол улсын хонь, түүний ноосны чанарыг судалсан нь”
/судалгааны ажил 2001 он/
7. Дархан-Уул аймгийн танилцуулга
8. Завхан аймгийн танилцуулга
9. Вэб хуудаснууд: <http://www.style.com>
<http://www.google.com>
<http://www.hdawson.com>
<http://www.world-textile.net>